

ਪਿੰਜਰ

ਨਾਵਲ ਦੀ ਵਿਸਥਾਰਪੂਰਨ ਕਹਾਣੀ

ਨਾਵਲ ਦਾ ਆਰੰਭ 1935 ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੂਰੋ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਜਰਾਤ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਦੇ ਪਿੰਡ ਛੱਤੇਆਣੀ ਦੇ ਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਧੀ ਸੀ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਫੇਰ ਨਾਲ ਸ਼ਾਹਾਂ ਉੱਤੇ ਬੁਰੇ ਦਿਨ ਆ ਗਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵੀ ਵਿਕ ਗਏ। ਨਮੋਸ਼ੀ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦਾ ਪਿਛ ਤੇ ਚਾਚਾ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਕੇ ਸਿਆਮ ਚਲੇ ਗਏ।

ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਨ ਫਿਰ ਗਏ ਤੇ ਉਹ ਪਿੰਡ ਪਰਤੇ। ਉਦੋਂ ਪੂਰੋ ਭੱਜੀ ਫਿਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਕੁੱਛੜ ਇਕ ਮੁੰਡਾ ਸੀ। ਪੂਰੋ ਦੇ ਪਿਛ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਵੱਡੀਆਂ ਦਾ ਗਹਿਣੇ ਪਿਆ ਮਕਾਨ ਭਾਰੀ ਵਿਆਜ ਚੁਕਾ ਕੇ ਛੁਡਾਇਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖੀ। ਦਾਣੇ-ਪੱਠੇ ਸਾਂਭ ਕੇ ਉਹ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਸਿਆਮ ਚਲੇ ਗਏ।

ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੁੜ ਪਿੰਡ ਪਰਤੇ, ਤਾਂ ਪੂਰੋ ਚੌਦਾਂ ਵਰਿਅਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਉਸ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਤੇ ਤਿੰਨ ਉਸ ਤੋਂ ਛੋਟੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਸਨ। ਇਕ ਬੱਚਾ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿਚ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨਾਲ ਦੇ ਪਿੰਡ ਰੱਤੋਵਾਲ ਵਿਚ ਇਕ ਸਰਦੇ-ਪੁਜਦੇ ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਕਲੋਂ-ਅਕਲੋਂ ਹੋਣਹਾਰ ਮੁੰਡੇ ਰਾਮਚੰਦ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਪੂਰੋ ਦੀ ਮੰਗਣੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਰਾਮਚੰਦ ਦੀ ਅਸਲੇ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਭੈਣ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪੂਰੋ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਵਰਿਅਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਪੂਰੋ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਜਨਮ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਬਿਧ-ਮਾਤਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਾਈ ਤੇ ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਮੁੰਡਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਕੁੜੀਆਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਜੰਮਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤ੍ਰਿਖਲ ਸਮਝਦਿਆਂ ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਉਪਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਪੰਦਰੂਵੇਂ ਵਰ੍ਹੇ ਵਿਚ ਪੂਰੋ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿੱਖਰ ਆਈ ਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਮੰਗੇਤਰ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਲਹਿ ਗਈ। ਹੁਣ ਉਹ ਨਿਸੰਗ ਹੋ ਕੇ ਘਰੋਂ ਘੱਟ ਹੀ ਨਿਕਲਦੀ ਸੀ। ਜਗ ਦਿਨ ਢਲੇ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨਾਲ ਪੈਲੀਆਂ ਵਿਚ ਭਉ-ਚਉ ਆਉਂਦੀ। ਉਹ ਮਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਮੰਗੇਤਰ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਪਈ ਨਵੀਂ ਜੁੱਤੀ ਲਗਦੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਸਹੇਲੀਆਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਈ। ਉੱਪਰੋਂ ਸੰਝ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੀ ਕਲਪਣਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕੁੱਝ ਬਦਸ਼ਗਨੀ ਭਰੇ ਖਿਆਲ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਪਤੀ ਦੀ ਸੁਖ ਮੰਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਹੀ ਜਵਾਨ ਮੁੰਡਾ ਰਸ਼ੀਦਾ ਪਿੱਪਲ ਓਹਲਿਓਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਇਕ-ਦਮ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਕੇ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੂਰੋ ਕੰਬੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਚੀਕ ਨਿਕਲੀ। ਉਹ ਰਸ਼ੀਦੇ ਤੋਂ ਪਾਸਾ ਬਚਾ ਕੇ ਭੱਜ ਤੁਰੀ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨਾਲ ਜਾ

ਰਲੀ। ਉਸ ਦਾ ਸਾਹ ਨਾਲ ਸਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਲ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਉਸਦੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨੇ ਮਖੌਲ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਮੁੰਡਾ ਸੀ, ਨਾ ਕਿ ਸ਼ੀਂਹ। ਇਕ ਸਹੇਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼ੀਂਹ ਤਾਂ ਨਿਰਾ ਪਾੜ ਹੀ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਰਿੱਛ ਕਿਤੇ ਇਕੱਲੀ ਜਨਾਨੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਪਵੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਆਪਣੀ ਗੁਫਾ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤ੍ਰੀਮਤ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਡਰੀ ਹੋਈ ਪੂਰੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪੁੱਜੀ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਪੂਰੇ ਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਪੈਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮੌਂਗਰੇ ਤੋੜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਮੌਂਗਰੇ ਧੋ ਕੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਏ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਗਲੇ ਰੁੱਖ ਕੋਲ ਰਸੀਦਾ ਖੜਾ ਦਿਸਿਆ ਤੇ ਉਹ ਡਰ ਗਈ। ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ‘‘ਸੋਹਣਿਓਂ ਡਰਦੇ ਕਿਉਂ-ਓ ? ਅਸੀਂ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਚਾਕਰ ਆਂ।’’

ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਹੁਣ ਰਸੀਦਾ ਕਿਸੇ ਰਿੱਛ ਵਾਂਗ ਉਸਨੂੰ ਧੂੰਹਦਾ ਹੈਇਆ ਲੈ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਸਨੇ ਸਾਹਮਣਿਓਂ ਦੋ ਕਾਮੇ ਆਉਂਦੇ ਦੇਖੇ। ਰਸੀਦਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੜਾ ਰਿਹਾ। ਪੂਰੇ ਟਮਾਟਰਾਂ ਦੀ ਕਿਆਰੀ ਉੱਤੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲੀ। ਉਸ ਦਿਨ ਉਹ ਬਹੁਤ ਡਰੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਨਾ ਦੱਸਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਮੁੰਡੇ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਮਾਂਵਾਂ-ਪਿਓਆਂ ਨਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ।

ਪੂਰੇ ਦਾ ਵਿਆਹ ਨੇੜੇ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਪਿਓ ਵਿਆਹ ਲਈ ਖਾਣ ਦਾ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦਾਜ਼ ਦਾ ਸਮਾਨ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਆਪਣੀ ਧੀ ਤੋਂ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਵਿਛੋੜੇ ਬਾਰੇ ਯਾਦ ਕਰ ਕੇ ਗਾਉਂਦੀ ਤੇ ਰੋਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੂਰੇ ਵੀ ਰੋਂਧੀ।

ਪੂਰੇ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਉਸ (ਪੂਰੋ) ਦੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਮੇਚਾ ਲੈਣ ਲਈ ਆਵੇਗਾ। ਲੋਢਾ ਵੇਲਾ ਸੀ। ਪੂਰੇ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਨਿੱਕੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਉਂਗਲੀ ਲਾ ਕੇ ਨਾਲ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁੱਝ ਭਿੰਡੀਆਂ ਤੋੜ ਲਿਆਵੇ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿੱਠੇ ਚੌਲ ਵੀ ਧਰ ਦੇਵੇ।

ਜਦੋਂ ਪੂਰੇ ਭਿੰਡੀਆਂ ਤੇ ਮੌਂਗਰੇ ਤੋੜ ਕੇ ਭੈਣ ਸਮੇਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪਰਤ ਰਹੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛਿਓਂ ਇਕ ਘੋੜੀ ਭੱਜਦੀ ਹੋਈ ਆਈ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੋਚੇ ਤੋਂ ਧੂਰ ਕੇ ਘੋੜੀ ਉੱਤੇ ਸੁੱਟ ਲਿਆ। ਉਹ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਭੈਣ ਕੰਬਦੀ-ਕੰਬਦੀ ਰਹਿ ਗਈ। ਪੂਰੇ ਬੇਸੁਰਤ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕੌਣ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਆਇਆ ਹੈ।

ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਹੋਸ਼ ਆਈ, ਤਾਂ ਉਹ ਬੰਦ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਮੰਜ਼ੀ ਉੱਤੇ ਪਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮੱਥਾ ਕੰਧਾਂ ਤੇ ਬੂਹੇ ਨਾਲ ਭੰਨਿਆ ਤੇ ਉਹ ਮੁੜ ਬੇਸੁਰਤ ਹੋ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਰਤ ਆਈ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਗਰਮ ਪਿਓ ਝੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤਾਪ ਨਾਲ ਹੁੰਗਦੀ

ਪੂਰੋ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਰਸੀਦਾ ਸੀ । ਉਸ ਦੀ ਚੀਕ ਨਿਕਲੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਗਸ਼ਖਾ ਗਈ । ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਰਿੱਛ ਦੇ ਕਾਬੁ ਵਿਚ ਹੋਵੇ । ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਲੀਆਂ ਵੀ ਝੱਸੀਆਂ ਅਤੇ ਮੋਢੇ ਵੀ ਘੁੱਟੇ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਚੂਲੀਆਂ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਈਆਂ । ਪੂਰੋ ਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਉੱਥੇ ਪਿਆਂ ਵਰ੍ਹੇ ਬੀਤ ਗਏ ਹਨ । ਨਾ ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਰਸੀਦੇ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਕਿਹਾ ਸੀ । ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਰਸੀਦਾ ਗੁੜ ਅਤੇ ਘਿਓ ਦੇ ਚਮਚੇ ਪਾਊਂਦਾ ਸੀ । ਕਦੇ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਕੁੱਝ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਕਦੇ ਉਹ ਬੁੱਕ ਦਿੰਦੀ ਸੀ ।

ਫਿਰ ਹੌਸਲਾ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਕੰਧ ਨਾਲ ਪਿੱਠ ਜੋੜ ਕੇ ਮੰਜ਼ੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਗਈ । ਰਸੀਦਾ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਟੂਲ ਉੱਤੇ ਮੂੰਹ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ਕੇ ਬੈਠਾ ਸੀ । ਪੂਰੋ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਉੱਥੇ ਕਿਉਂ ਲਿਆਇਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਉਹ ਫਿਰ ਕਦੇ ਦੱਸੇਗਾ ਤੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਗੁੰਮ-ਸੁੰਮ ਪੂਰੋ ਮੰਜ਼ੀ ਉੱਤੇ ਪਈ ਰਹੀ ।

ਫਿਰ ਪੂਰੋ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਦਲਾਨ ਸੀ । ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਡਿਉਢੀ ਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਬਾਹਰਲਾ ਬੂਹਾ । ਉਹ ਉਠ ਕੇ ਬਾਹਰਲੇ ਦਲਾਨ ਵਿਚ ਆ ਗਈ । ਉਹ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਡਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਕੰਧਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਨਿਕਲੇਗਾ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਫੜ ਕੇ ਮੰਜ਼ੀ ਉੱਤੇ ਸੁੱਟ ਦੇਵੇਗਾ । ਪਰ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਉਹ ਬਾਹਰਲੇ ਬੂਹੇ ਕੋਲ ਪੁੱਜੀ, ਪਰ ਉਹ ਬੰਦ ਸੀ । ਬੂਹਾ ਜੋਰ-ਜੋਰ ਨਾਲ ਭੰਨਣਾ ਚਾਹਿਆ, ਤਾਂ ਜੇ ਕੋਈ ਗੁਆਢੀ ਉਸ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਲਵੇ । ਉਸ ਨੇ ਝੀਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਬਾਹਰ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਮੈਦਾਨ ਸੀ । ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

ਇਨ੍ਹੇ ਨੂੰ ਬੂਹਾ ਬਾਹਰੋਂ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆ ਤੇ ਰਸੀਦਾ ਅੰਦਰ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਐਵੇਂ ਕਿਉਂ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰ ਰਹੀ ਹੈ । ਉਹ ਅੰਦਰ ਚਲ ਕੇ ਬੁਰਕੀ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਵੇ । ਉਸ ਨੇ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਕੁੱਝ ਖਾਧਾ ਨਹੀਂ । ਪੂਰੋ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਤਰਸ ਕਰ ਕੇ ਘਰ ਛੱਡ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਲੱਠ ਵਰਗੀਆਂ ਬਾਂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੱਟ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਅੱਗ ਕੌਣ ਬੁਝਾਵੇਗਾ । ਪੂਰੋ ਹੱਥ-ਪੈਰ ਮਾਰਦੀ ਰਹੀ ਪਰ ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਂਹਾਂ ਵਿਚ ਘੁੱਟੀ ਰੱਖਿਆ ।

ਦਿਨ ਲੰਘਣ ਮਗਾਰੋਂ ਰਾਤ ਲੰਘ ਗਈ ਪਰਤੂ ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕੁੱਝ ਨਾ ਕਿਹਾ । ਉੱਵੇਂ ਬੂਹਾ ਬੰਦ ਸੀ ਤੇ ਰਸੀਦਾ ਪਹਿਰੇ ਉੱਤੇ ਰਹਿੰਦਾ । ਉਹ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਜਾਂਦਾ, ਤਾਂ ਦੋ-ਦੋ ਘੰਟੇ ਬਾਹਰ ਲਾ ਆਉਂਦਾ । ਫਿਰ ਰਾਤ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਹਨੇਰਿਆਂ ਵਿਚ ਉਹ ਉਸ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਲਿਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਰਸੀਦੇ ਦੇ ਘਰ ਦੁਆਲੇ ਕੋਈ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਵੱਡਾ ਫੈਲਿਆ ਬਾਗ ਸੀ । ਪਰ ਉੱਥੇ ਬੰਦਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਪੂਰੋ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਤਸੱਲੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਇੱਜਤ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਸੀ ।

ਹੁਣ ਪੂਰੋ ਨੂੰ ਰਸੀਦੇ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਬੀਤ ਗਏ ਸਨ । ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਰੇਸ਼ਮ ਦਾ ਲਾਲ ਸੂਟ ਰੱਖਿਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਸਵੇਰੇ ਨਹਾ ਯੋ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਮੌਲਵੀ ਆ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਕਾਹ ਪੜ੍ਹਾ ਦੇਵੇਗਾ । ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਪੂਰੋ ਦਾ ਦਿਲ ਧੱਕ-ਧੱਕ ਕਰ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਰਸੀਦੇ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਉੱਤੇ ਢਹਿ ਪਈ ।

ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਨਾ ਚੜ੍ਹਾਵੇ । ਉਸ ਕੈਲੋਂ ਉਸ ਦਾ ਰੋਣਾ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਹੁੰਦਾ । ਪੂਰੇ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਐਡਾ ਮਿਹਰਬਾਨ ਵੀ ਹੈ । ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਕਹਿਰ ਕਿਉਂ ਢਾਹਿਆ ਹੈ । ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੱਚ-ਸੱਚ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ । ਜੋ ਹੋ ਗਿਆ ਸੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕੋਈ ਤਕਲੀਫ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਵੇਗਾ ।

ਉਸਨੇ ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੋਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਣੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਪੂਰੇ ਹੁਗਾਂ) ਦੇ ਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਵੈਰ ਤੁਰਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਉਸ (ਪੂਰੇ) ਦੇ ਦਾਦੇ ਨੇ ਪੰਜ ਸੌ ਵਿਚ ਗਿਰਵੀ ਰੱਖੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਠੇ ਉੱਤੇ ਵਿਆਜ-ਦਰ-ਵਿਆਜ ਲਾ ਕੇ ਤੇ ਫਿਰ ਕੁਰਕੀ ਕਰਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੋਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਣੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬੇਘਰ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਕੇਵਲ ਏਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦੇ ਮੁਨਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਕਾਰੀਦਿਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਕਬੈ ਬੋਲ-ਕੁਬੋਲ ਬੋਲੇ ਸਨ । ਉਸ (ਰਸੀਦੇ) ਦੇ ਦਾਦੇ ਦੀ ਵੱਡੀ ਧੀ ਨੂੰ ਉਸ (ਪੂਰੇ) ਦੇ ਦਾਦੇ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਜੋਰੀਂ ਤਿੰਨ ਰਾਤਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ । ਫਲਸ਼ੂਪ ਉਸ (ਰਸੀਦੇ) ਦੇ ਦਾਦੇ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛਿ ਤੇ ਚਾਚਿਆਂ-ਤਾਇਆਂ ਨੂੰ ਕਰਾਨ ਦੀਆਂ ਸਹੁਆਂ ਚੁਕਾ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ । ਇਹ ਗੱਲ ਪਿਛਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਸੁੱਤੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਉਸ (ਪੂਰੇ) ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਤਾਇਆਂ-ਚਾਚਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਸਮਾਂ ਚੁਕਾਈਆਂ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਧੀ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੁੱਕ ਲਵੇ ।

ਪੂਰੇ ਸਬਹ ਨਾਲ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਦੀ ਰਹੀ । ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਉਸ ਨਾਲ ਇਸ਼ਕ ਹੋ ਗਿਆ । ਉਹ ਇਕ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਜੋਰ ਕਰਕੇ ਤੇ ਦੂਜਾ ਬਦਲੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲਿਆਇਆ ਹੈ । ਉਸ ਨੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਦੁੱਖ ਦੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ।

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਪੂਰੇ ਨੇ ਰੋਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਸ ਦੇ ਤਾਏ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਭੂਆ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਕਸੂਰ ਸੀ । ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਦੀਆਂ ਫਿਟਕਾਰਾਂ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਤਾਏ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ਕਿ ਤਿੰਨ ਰਾਤਾਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਦੇ ਦੇਵੇ । ਪੂਰੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਦੇਵੇ, ਪਰ ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਪੂਰੇ ਹੁਗਾਂ) ਦੀ ਬਗਦਰੀ ਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਪੀਵੇਗੀ । ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਨਿਕਾਹ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਬਣਾਵੇਗਾ ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਪੂਰੈ ਆਪਣੇ ਮੰਗੇਤਰ ਤੇ ਮਾਂ-ਪਿਛਿ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਾਰੇ ਸੋਚ-ਸੋਚ ਕੇ ਦੁਖੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ । ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਂਦੇ-ਪਿੱਟਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦਾ ਦਾਦਾ ਤੇ ਪਿਛਿ ਉਸ ਦੀ ਭੂਆ ਦੇ ਚਲੀ ਜਾਣ ਤੇ ਰੋਂਦੇ-ਪਿੱਟਦੇ ਰਹੇ ਸਨ । ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਵੀ ਕੋਈ ਸੂਹ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪੰਜ ਸੌ ਰੂਪਏਂ ਖਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਉਸ ਨੇ

ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਮੁਸਲੱਕਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਸਾ ਭਾਰਾ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਅੱਖ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲ ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।

ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਪੂਰੇ ਦੇ ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਅਜੇ ਸਿਆਮ ਨਹੀਂ ਗਏ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਮਾਘੇ ਕੀਆਂ ਦੇ ਖੂਹ ਤੋਂ ਪਾਰ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਹੈ। ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਠਹਿਰ ਕੇ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਲੈ ਜਾਵੇਗਾ।

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਪੂਰੇ ਗੁੰਮ-ਸੁੰਮ ਹੋ ਗਈ। ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਮਿੱਠੇ ਪੁਲਾਓ ਦੀ ਇਕ ਤਸ਼ਤਰੀ ਰੱਖੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹ ਪਿੰਡੋਂ ਕਿਸ ਤੋਂ ਮੰਗਵਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਪੂਰੇ ਨੇ ਦੋ-ਚਾਰ ਬੁਰਕੀਆਂ ਖਾ ਕੇ ਪਾਣੀ ਪੀ ਲਿਆ।

ਉਸ ਰਾਤ ਪੂਰੇ ਨੇ ਰਸੀਦੇ ਦੇ ਸੌਂ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰਹਾਣਿਓਂ ਅਛੋਪਲੇ ਚਾਬੀ ਚੁੱਕੀ ਤੇ ਬੂਹਾ ਖੇਲ੍ਹ ਕੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਉਹ ਮਾਘੇ ਕੀਆਂ ਦੇ ਖੂਹ ਦੀ ਸੇਧ ਕਰ ਕੇ ਤ੍ਰੀਹਿੰਦੀ ਤੇ ਕੰਬਦੀ ਹੋਈ ਪਿੰਡ ਛੱਤੋਆਣੀ ਜਾ ਪਹੁੰਚੀ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਬੂਹੇ ਨੂੰ ਜਾ ਠਕੋਰਿਆ। ਬੂਹਾ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਤੇ ਉਹ ਡਿਊਂਢੀ ਵਿਚ ਫਰਸ਼ ਉੱਤੇ ਡਿਗ ਪਈ। ਉਹ ਹਫੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਮਾਂ ਤੇ ਪਿਓ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੀਵਾ ਲੈ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਿਸਕ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਉੱਤੇ ਪਾ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਓ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜਾਗਣ ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ ਦੱਸ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹਾਂ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਓ ਨੇ ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਸ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ। ਹੁਣੇ ਸੇਖ ਆ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘਾਣ-ਬੱਚਾ ਪੀੜ ਦੇਣਗੇ। ਪੂਰੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਆਮ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਚਲਣ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਪਿਓ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਿਆਹ ਕੇ ਨਹੀਂ ਲਿਜਾਏਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ ਵੀ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਧਰਮ ਵੀ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਬੋਲਣਗੇ, ਤਾਂ ਸੇਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਟੱਬਰ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣਗੇ। ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਹੋ ਡਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਚਲੀ ਜਾਵੇ।

ਹੁਣ ਪੂਰੇ ਦਾ ਜਿਉਣ ਨੂੰ ਜੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਲਈ ਸਾਰੇ ਗਹ ਬੰਦ ਸਨ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਮਾਘੇ ਕੀਆਂ ਦੇ ਖੂਹ ਵਲ ਚਲ ਪਈ ਪਰ ਸਾਹਮਣਿਓਂ ਉਸਨੂੰ ਰਸੀਦਾ ਮਿਲ ਪਿਆ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪਈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਪਿੱਛੋਂ ਇਕ ਮੌਲਵੀ ਤੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਬੰਦੇ ਹੋਰ ਆ ਗਏ। ਮੌਲਵੀ ਨੇ ਪੂਰੇ ਦਾ ਰਸੀਦੇ ਨਾਲ ਨਿਕਾਹ ਪੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮਾਂ-ਪਿਓ, ਸਿਆਮ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ।

ਰਸੀਦੇ ਲਈ ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਛੱਤੋਆਣੀ ਲਿਜਾਣਾ ਖਤਰੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਮਾਂ-ਬੈਣ ਵੀ ਜਿਉਂਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਿਰਫ ਭਰਾ ਤੇ ਚਾਚੇ ਸਨ। ਉੱਥੋਂ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ ਇਕ ਪਿੰਡ ਸੱਕੜਾਲੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਦਾਦੇ-ਪੋਤਰਿਓਂ ਭਰਾ ਲਗਦਾ ਰਹੀਮਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਲੈ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਪੂਰੇ ਹੁਣ ਹੋਈ ਦੇ ਹਰ ਧੱਕੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਸੱਕੜਾਲੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਹੀਮੇ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਇਕ ਵੱਖਰਾ ਕੋਠਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਇੱਥੇ ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਰਹੀਮੇ ਦੇ ਘਰ ਦੀਆਂ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਮਿਲਣ ਆਈਆਂ।

ਨਿਕਾਹ ਵੇਲੇ ਪੂਰੇ ਦਾ ਨਾਂ ਹਮੀਦਾ ਗੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਰਸੀਦਾ ਅਜੇ ਉਸਨੂੰ ਪੂਰੇ ਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਨਾਂ ਖੁਣ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਘਰ ਲਿਆ ਕੇ ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਪੂਰੇ ਦੀ ਬਾਂਹ ਉੱਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਹਮੀਦਾ' ਖੁਣਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦਿਨ ਪਿੱਛੋਂ ਰਸੀਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਹਮੀਦਾ ਸੱਦਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਹੁਣ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਪੂਰੇ ਹਮੀਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨਾਲ ਪੂਰੇ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਸੋਚਦੀ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਨਾ ਪੂਰੇ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹਮੀਦਾ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਪਿੰਜਰ ਹੈ। ਪੰਜ-ਫੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਗਰਭਵਤੀ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੇ ਪੇਟ ਵਿਚ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਸੁੰਡੀ ਪਲ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਟਰਾਂ ਦੇ ਦਾਣਿਆਂ ਵਿਚ ਸੁੰਡੀ ਪਲਦੀ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੇੜੇ ਵਿਸਾਖੀ ਦਾ ਇਕ ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਂ, ਬਾਪ ਤੇ ਨਵਾਂ ਜੰਮਿਆਂ ਨਿੱਕਾ ਭਰਾ ਯਾਦ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੰਗੋਤਰ ਰਾਮ ਚੰਦ ਉੱਤੇ ਹਿਰਖ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਬਾਤ ਵੀ ਨਾ ਪੁੱਛੀ।

ਗਾੜ੍ਹੇ ਹੁਨਾਲ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ। ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਜੰਮਣ-ਪੀੜ੍ਹਾਂ ਸੁਰੂ ਹੋਈਆਂ। ਰਹੀਮੇ ਦੀ ਮਾਂ ਤੇ ਰੇਸ਼ਮਾਂ ਦਾਈ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਕੌਈ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਮਗਰੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਦਾਈ ਨੇ ਰਸੀਦੇ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਜੰਮਣ ਦੀ ਵਧਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੂਰੇ ਦਾ ਹਾਲ-ਚਾਲ ਪੁੱਛਿਆ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਰਸੀਦਾ ਪੂਰੇ ਕੋਲ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਨਿੱਕਾ ਬਾਲ ਅੰਗੂਠਾ ਚੁੱਘ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰਸੀਦੇ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਨਸਾ ਕੇ ਲਿਆਂਦੀ ਰਖੇਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮਾਂ ਸੀ। ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਰਹੀਮੇ ਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਰੁਪਇਆ ਤੇ ਗੁੜ ਦੀ ਰੋੜੀ ਪੁੱਤਰ ਤੋਂ ਵਾਰੀ।

ਤੱਤੇ ਗੁੜ ਤੇ ਪੀਸੇ ਹੋਏ ਬਦਾਮਾਂ ਦੇ ਕੁੱਝ ਚਮਚੇ ਲੈ ਕੇ ਪੂਰੇ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਕੁੱਝ ਤਾਕਤ ਆਈ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਖੱਬੀ ਬਾਂਹ ਨਾਲ ਉਹਦੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਕੂਲਾ-ਕੂਲਾ ਮੂੰਹ ਘਸਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਗ ਡਰ ਗਏ। ਉਸਨੂੰ ਕਰੀਚ ਜਿਹੀ ਆਈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਜੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਬਾਂਹ ਨਾਲ ਲੱਗੀ ਸੁੰਡੀ ਨੂੰ ਛੰਡ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦੇਵੇ।

ਪੰਜਵੇਂ ਦਿਨ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਦੇ ਦੁੱਧ ਉੱਤੇ ਪਾਇਆ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਦਾਈ ਬੱਤੀਆਂ ਨਾਲ ਦੁੱਧ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਲਾਉਂਦੀ ਰਹੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਪੂਰੇ ਦੇ ਮਾਂਸ ਨਾਲ ਚਿੰਬੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਜੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਰੋਵੇ। ਮੁੰਡਾ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਲਹੂ-ਮਾਸ ਦਾ ਖਿੱਡੋਣਾ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਇਹੋ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਆਪਣਾ ਮੁੰਡਾ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕਦੇ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਮਾਂ, ਪਿਓ, ਭੈਣ, ਭਰਾ ਦਾ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੱਕਣਾ, ਕੇਵਲ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਹੀ ਤੱਕਣਾ ਸੀ। ਮੁੰਡਾ ਪੂਰੇ ਦਾ ਦੁੱਧ ਚੁੱਘਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਲਗਦਾ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਾੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੁੱਧ ਪੂਹ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਓ ਨੇ ਵੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੁੰਡਾ ਵੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿਓ ਦਾ ਲਹੂ-ਮਾਸ ਸੀ। ਇਹ ਮੁੰਡਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਪਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਉਹ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਪਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਅੱਜ ਉਹ ਮੁੰਡਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਾੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੁੱਧ ਪੂਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਸੋਚਦਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਝਾਰ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਉਹ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਮਰਦ-ਜਾਤ,

ਮੁੰਡਾ ਤੇ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਪਿਓ, ਸਭ ਔਰਤ ਦੇ ਜਿਸੋਮ ਨੂੰ ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਹੱਡੀ ਵਾਂਗ ਚੂਸਦੇ ਤੇ ਚੱਬਦੇ ਹਨ।

ਪੂਰੋ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਨਾਂ ਜਾਵੇਦ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਸੂਤੜੀ ਦੀ ਇਕ ਪਲੰਘੀਰੀ ਵਿਚ ਪਏ ਨੂੰ ਪੂਰੋ ਤੱਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਪੂਰੋ ਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਇਕ ਪਤਲੀ ਜਿਹੀ ਪੰਜੇਬ ਉਸਦੇ ਪੈਰ ਵਿਚ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਲੱਤਾਂ ਮਾਰਨ ਨਾਲ ਛਣਕਦੀ ਸੀ।

ਪੂਰੋ ਉਸ ਦੇ ਗੋਰੇ ਨਿਛੋਹ ਹੱਥਾਂ ਵਲ ਦੇਖਦੀ। ਉਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਉੱਤੇ ਮਾਸ ਉੱਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਮੌਮ ਦੇ ਬਾਵੇ ਵਰਗੇ ਲਗਦੇ ਸਨ, ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨੇ ਸਿਆਮੋ ਪਰਤਦਿਆਂ ਕਲਕੱਤੇ ਦੇ ਇਕ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚੋਂ ਖਰੀਦਿਆ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਪੂਰੋ ਸਵੇਰੇ ਮੂੰਹ-ਹਨੇਰੇ ਪੈਲੀਆਂ ਵਲੋਂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਗਲੀ ਦੀ ਕੁੜੀ ਕੰਮੇ ਮਿਲੀ। ਉਹ ਪਾਣੀ ਦੀ ਇਕ ਵਲਟੋਹੀ ਨੂੰ ਇਕ ਬੜੇ ਜਿਹੇ ਉੱਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਸਾਹ ਲੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਪੂਰੋ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਡਰ ਕੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਲਟੋਹੀ ਚੁੱਕ ਲਈ, ਜੋ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਭਾਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਸਹਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦੀ। ਕੰਮੇ ਦੇ ਮੂੰਹਾਂ ਦੁੱਖ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਪੂਰੋ ਕੰਮੇ ਕੋਲ ਗਈ। ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਦਸਾਂ-ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਵਰਿਆਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਜਿਹੀ ਕੰਮੇ ਤੋਂ ਵਲਟੋਹੀ ਚੁੱਕ ਲਵੇ। ਕੰਮੇ ਨੇ ਦੇਰ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਫਿਰ ਵਲਟੋਹੀ ਚੁੱਕ ਲਈ ਤੇ ਭਾਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੁੜ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ। ਪੂਰੋ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੱਜ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਦੇਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਪਵੇਗੀ। ਉਸ ਨੇ ਫਿਰ ਵਲਟੋਹੀ ਚੁੱਕ ਲਈ। ਪੂਰੋ ਦੇ ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਕੰਮੇ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਚਾਚੀ ਦੇ ਘਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪੂਰੋ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਵਲਟੋਹੀ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਕੰਮੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਭਿੱਟ ਜਾਵੇਗੀ।

ਅਜੇ ਵਲਟੋਹੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਹ ਕੁੱਝ ਕਦਮ ਹੀ ਅਗਾਂਹ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਪੈਰ ਢੂਹਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੂਰੋ ਨੇ ਡਿਗਦੀ ਵਲਟੋਹੀ ਫੜ ਲਈ ਪਰ ਕੰਮੇ ਦਾ ਪੈਰ ਮਚਕੋੜਿਆ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਡਿਗ ਪਈ। ਪੂਰੋ ਨੇ ਵਲਟੋਹੀ ਰੱਖ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਪੈਰ ਘੁੱਟਿਆ ਤੇ ਗਿੱਟਾ ਮਲ ਕੇ ਉੱਠਣ ਜੋਗੀ ਕੀਤਾ। ਪੂਰੋ ਵਲਟੋਹੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਨਾਲ ਤੁਰਦੀ ਗਈ। ਕੰਮੇ ਮੇਈ ਮਾਂ ਨੂੰ ਪੁਕਾਰਦੀ ਹੋਈ ਰੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਪੂਰੋ ਨੇ ਕੰਮੇ ਦੀ ਚਾਚੀ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਬਹੁਤ ਭੈੜੀਆਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਦਿੰਦੀ ਸੁਣਿਆ ਸੀ। ਕੰਮੇ ਦੀ ਨਾ ਮਾਂ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਪਿਓ। ਪਿਓ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਜ਼ਨਾਨੀ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਕੰਮੇ ਨੂੰ ਮੱਥੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਾਉਂਦੀ ਤੇ ਪਿਓ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਪੂਰੋ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮਾਂਵਾਂ ਮਰ ਜਾਣ, ਤਾਂ ਪਿਓ ਵੀ ਮਤਰੇਏ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਚਾਨਣ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੰਮੇ ਨੇ ਬਿੜਕਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਵਲਟੋਹੀ ਸੰਭਾਲੀ ਤੇ ਪੂਰੋ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਨਿੱਖੜ ਗਈ।

ਉਸੇ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਕੰਮੇ ਪੂਰੋ ਦੇ ਘਰ ਆਈ। ਪੂਰੋ ਨੇ ਕੰਮੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸੇ ਨਾਲ ਘੁੱਟ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਕੰਮੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ਹੁਰਤ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਸੁੱਕੇ ਅੱਥਰੂਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਝੱਲਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਜੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜਾਵੇਦ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕੰਮੇ ਦੀ ਵੀ ਮਾਂ ਬਣ ਜਾਵੇ। ਪੂਰੋ ਨੇ ਫਿਰ ਉਸ ਦਾ ਪੈਰ ਮਲਿਆ, ਘਿਓ ਝੱਸਿਆ ਤੇ ਲੋਗੜ ਨਾਲ ਸੇਕ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਕੰਮੇ ਕਾਹਲੀ ਪੈ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ

ਰਜਾਈ ਨਗੰਦਣ ਲਈ ਸੂਈ ਲੈਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਆਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਚਾਚੀ ਦਾ ਲੰਮਾ ਝਾੜ੍ਹ ਫਿਰਦਾ ਸੀ। ਪੂਰੋ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਦਾਮਾਂ ਵਾਲਾ ਗੁੜ ਖੁਆਇਆ ਤੇ ਸੂਈ ਦਿੱਤੀ।

ਸਿਆਲ ਦੀ ਰੁੱਤ ਜੋਰ ਫੜ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਕੰਮੇ ਦੇ ਪਿੰਡੇ ਉੱਤੇ ਕੱਪੜੇ ਉਹੋ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਪੈਰ ਨੰਗੇ ਸਨ। ਪੂਰੋ ਨੇ ਕੰਮੇ ਨੂੰ ਜੁੱਤੀ ਬਣਵਾ ਕੇ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਕੰਮੇ ਨੇ ਚਾਚੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਉਸ ਨੂੰ ਕਮਾਦ ਦੇ ਖੇਤ ਵਿਚੋਂ ਲੱਭੀ ਹੈ। ਪੂਰੋ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਕੰਮੇ ਦੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਲਟੋਹੀ ਚੁੱਕਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀ। ਕੰਮੇ ਇਕ ਅੱਧਾ ਫੇਰਾ ਪੂਰੋ ਦੇ ਘਰ ਮਾਰ ਕੇ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਾ ਜਾਂਦੀ। ਹੁਣ ਕੰਮੇ ਤੇ ਪੂਰੋ ਮਾਂਵਾਂ-ਧੀਆਂ ਜਾਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਸਨ। ਕੰਮੇ ਹੁਣ ਜਵਾਨ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ ਕੰਮੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਪੂਰੋ ਦੇ ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਚਾਚੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ (ਪੂਰੋ) ਦੇ ਘਰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪੂਰੋ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣਾ ਕਸੂਰ ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਕੰਮੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਚਾਚੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉੱਧਲ ਕੇ ਆਈ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉੱਧਲ ਜਾਵੇਗੀ।

ਪੂਰੋ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਉੱਤੇਜ਼ੀ ਸੱਟਾਂ ਖਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿਆਣੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਦੀ ਉਹ ਰਹੀਮੇ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਜਾਂਦੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਇਕ ਪੀਲੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਲੱਖੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੀ ਤਾਰੇ ਨਾਂ ਦੀ ਕੁੜੀ ਵਲ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪੂਰੋ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਦੋ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਜਿੰਨ-ਭੂਤ ਦੀ ਪਕੜ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਿਮਾਰੀ ਲੱਗ ਗਈ ਹੈ। ਪੂਰੋ ਨੇ ਤਾਰੇ ਨਾਲ ਵਾਕਫੀ ਬਣਾ ਕੇ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਖੇਮੁ ਉਣਵਾ ਕੇ ਨੇੜਤਾ ਹੋਰ ਵਧਾ ਲਈ। ਪੂਰੋ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਤਾਰੇ ਨੂੰ ਹਰ ਵਾਰੀ ਸਹੁਰੇ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆ ਗਿਆ ਪੈਣ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਹ ਸਹੁਰਿਆਂ ਦਿਓਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਮਾਸ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਸੁੱਕਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਦਿਨ ਤਾਰੇ ਇਕੱਲੀ ਸੀ ਤੇ ਪੂਰੋ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਤਾਂ ਤਾਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਹੁਰਿਆਂ ਤੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੋਹਾਂ ਵਲੋਂ ਦੁਖੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਈ। ਉਹ ਸਮਝਦੀ ਸੀ ਕਿ ਸਹੁਰਿਆਂ ਜਾਂ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਉਸ ਦਾ ਦੁੱਖ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਧੀਆਂ ਦਾ ਕੀ ਹੈ, ਮਾਪੇ ਜਿਸਦੇ ਹੱਥ ਮਰਜ਼ੀ ਉਸ ਦੀ ਰੱਸੀ ਫੜਾ ਦੇਣ ਤੇ ਅਗਲੀ ਥਾਂ ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀ ਦੁਖੀ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਸ਼ਕਾਇਤ ਕਰਨ ਜੋਗੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਕੋਲ ਉਸ ਜੋਗੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਨੇ ਘਰ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਤੀਵੰਂ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਘਰਦਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਤ ਦੀ ਨੂੰ ਘਰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਰੋਟੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਕੱਪੜਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਕਾਹਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਤੀਵੰਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਰੋਟੀ-ਕੱਪੜਾ ਹੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰੋਟੀ-ਕੱਪੜੇ ਲਈ ਉਸ ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਜਿਸਮ ਵੇਚਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਤਾਂ ਇਕ ਵੇਸਵਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਹੀ ਤਾਰੇ ਨੂੰ ਗਸ਼ ਪੈ ਗਈ। ਪੂਰੋ ਡਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘੁੱਟਣ-ਨੱਪਣ ਲੱਗੀ। ਤਾਰੇ ਜਲਦੀ ਹੋਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਗਈ। ਉਹ ਪੂਰੋ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਾ ਲਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵੇਸਵਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹੇ ਨੂੰ ਤਾਰੇ ਦੀ ਮਾਂ ਆ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਕੋਸਣ ਲੱਗੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਤਾਰੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਕਾਹਦਾ ਪੜ੍ਹਨ ਗਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਵੀ ਪੜਾ-ਪੜਾ ਕੇ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਹਰ ਵੇਲੇ ਅੰਤਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪੂਰੇ ਦੁਆਗ ਤਾਰੇ ਦੇ ਦੁੱਖ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੀ ਤੇਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਮਰਦ ਜਾਤ ਸਾਹਮਣੇ ਬੇਵੱਸ ਹਨ। ਤਾਰੇ ਨੂੰ ਗਿਲਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਤਾਂ ਸੁੰਹ ਵੀ ਨੁਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਦਾ ਰੱਬ ਨੇ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗਾੜਿਆ। ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਫਿਰ ਦੌਰਾ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ, ਪੈਰ ਆਕੜ ਗਏ।

ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਪੂਰੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠੰਡਰ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੁੜੀਆਂ ਤਾਰੇ ਵਾਂਗ ਵੀ ਸੋਚ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੇਸੁਰਤ ਤਾਰੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੋਏ ਧੇਖੇ ਬਾਰੇ ਬੋਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਤਾਰੇ ਦੀ ਮਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਹੁਰੇ ਜਾ ਕੇ ਅਜਿਹਾ ਝੱਲ ਨਾ ਖਿਲਾਰੇ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਤਾਂ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕੇ ਖੜਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਤਾਰੇ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਰੱਬ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਝੂਠੀ ਸੀ। ਪਰਤੂ ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਸੋਚਦੀ ਹੋਈ ਵੀ ਉਹ ਵਿਆਹ ਦੇ ਇਸ ਵੱਡੇ ਝੂਠ ਨਾਲੋਂ ਛੁੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੀ।

ਹੁਣ ਤਿਰਕਾਲਾਂ ਪੈ ਗਈਆਂ ਤੇ ਪੂਰੇ ਭਰੇ ਮਨ ਨਾਲ ਉੱਠ ਬੈਠੀ। ਪਿਛਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਰਸੀਦੇ ਦੇ ਚੋਹਲਾਂ, ਘਰ ਦੇ ਆਹਰ-ਪਾਹਰ ਅਤੇ ਜਾਵੇਦ ਦੇ ਤੋਤਲੇਪਨ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਕੁੱਝ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਪਰਤੂ ਤਾਰੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਚੈਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਦੀ ਭੁੱਖ ਘਟ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਨੀਦ ਖਰਾਬ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਰਸੀਦਾ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਲਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦਾ। ਰਸੀਦਾ ਪੂਰੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦੇਖ ਕੇ ਫਿਕਰਮੰਦ ਰਹਿੰਦਾ।

ਇਕ ਰਾਤ ਰਸੀਦੇ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਬੁਖਾਰ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਹਕੀਮ ਦਾ ਇਲਾਜ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਤੇ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਮਿਆਦੀ ਬੁਖਾਰ ਹੋਣ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਪਾਇਆ। ਹੁਣ ਪੂਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਧਿਆਨ ਰਸੀਦੇ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਨੇ ਖਿੱਚ ਲਿਆ। ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਦਵਾ-ਦਾਰੂ ਦਿੰਦੀ ਤੇ ਦੱਬਦੀ-ਘੁੱਟਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਜਾਵੇਦ ਵਲ ਵੀ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਸਕਦੀ। ਰਸੀਦਾ ਘੂੰਕੀ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੁਨਾਹ ਬਖਸ਼ਣ ਲਈ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰਾਤ ਦਾ ਤੀਜਾ ਪਹਿਰ ਸੀ। ਪੂਰੇ ਘਬਰਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਰਸੀਦੇ ਦੀ ਮੰਜ਼ੀ ਉੱਪਰ ਬੈਠ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਦੀ ਰਹੀ। ਰਸੀਦਾ ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, “ਉਹ ਚਲਦਾ ਹੈ।” ਤੇ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਪੂਰੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਤੇ ਦੁਖੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਰਸੀਦਾ ਬੇਸੁਰਤੀ ਵਿਚ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਪੂਰੇ ਘੜੇ ਦੇ ਠੰਢੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਟਾਕੀਆਂ ਭਿਉ-ਭਿਉ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਰੱਖਦੀ ਰਹੀ। ਸਵੇਰ ਤਕ ਰਸੀਦੇ ਦਾ ਬੁਖਾਰ ਘਟਣ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਦੀ ਬੇਸੁਰਤੀ ਨੀਦਰ ਦੇ ਅਰਾਮ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਜਾਗ ਖੁੱਲ੍ਹੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਹੋਲਾ-ਹੋਲਾ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੂਰੇ ਉਸ ਦੇ ਸਰ੍ਹਾਂਦੀ ਹੱਥ ਵਿਚ ਗਿੱਲੀ ਟਾਕੀ ਫੜ ਕੇ ਮੰਜ਼ੀ ਦੇ ਆਸਰੇ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਸੀ। ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੱਥ ਪੂਰੇ ਦੇ ਮਿਰ ਉੱਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਰੱਜ

ਕੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਪੂਰੇ ਵੀ ਜਾਗ ਪਈ। ਦਸਾਂ ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਰਸੀਏ ਦਾ ਪੁਖਾਰ ਟੂੱਟਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਪਿਆਨ ਉਸ ਵਲ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪੂਰੇ ਦਾ ਪਿਆਰ ਦੇਖ ਕੇ ਰਸੀਦਾ ਆਪਣੀ ਬਿਮਾਰੀ ਨੂੰ ਦੂਆਵਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਪੂਰੇ ਵੀ ਭੁੱਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਰਸੀਏ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਕਿਹੜ ਕਮਾਇਆ ਸੀ।

ਅਗਲੇ ਕੁੱਝ ਦਿਨਾਂ ਤਕ ਰਸੀਏ ਨੇ ਇਕ-ਦੋ ਫੇਰੇ ਆਪਣੇ ਪਿੱਠ ਛੱਤੇਆਈ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਭੜਾ ਨਾਲ ਸਾਥੀ ਜਸੀਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਦਾਣਾ-ਪੱਠਾ ਲੈ ਕੇ ਵੇਚ-ਵੱਟ ਲਿਆ ਸੀ। ਪੂਰੇ ਮੱਕੜਾਲੇ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੀ। ਜਾਵੇਦ ਹੁਣ ਭੜਾ ਫਿਰਦਾ ਸੀ ਤੇ 'ਅੱਬਾ-ਅੱਬਾ' ਕਰਦਾ ਰਸੀਏ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਨੂੰ ਚਿੰਘੜ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਸਤਾਉਂਦਾ ਤੇ ਰਸੀਏ ਨਾਲ ਖੇਡਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਘੁੱਗੂ-ਘੋੜੇ ਵੇਚਣ ਆਈ ਇਕ ਤੀਵੀ ਤੋਂ ਜਾਵੇਦ ਲਈ ਘੁੱਗੂ-ਘੋੜੇ ਲਏ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਦੂਰੋਂ ਭੱਜਦੀ ਹੋਈ ਇਕ ਭੱਲੀ ਤੀਵੀ ਦੇਖੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਜਨਾਨੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਛੁਪਾ ਲਏ ਅਤੇ ਬੂਹੇ ਭੇੜ ਲਏ। ਭੱਲੀ ਦੇ ਤੇੜ ਕੇਵਲ ਪਿੰਠੀਆਂ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਸਲਵਾਰ ਹੀ ਸੀ, ਹੋਰ ਗਲ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਰੰਗ ਕਾਲਾ ਸੀ ਤੇ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਜਲ੍ਹੀਆਂ ਬੱਝੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਦਾ ਸਰੀਰ ਸੁੱਕਾ ਸੜਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਇਕ ਦੌੜਦਾ ਫਿਰਦਾ ਪਿੰਜਰ ਜਾਪਦਾ ਸੀ।

ਪੂਰੇ ਭੱਲੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਦੌੜਦੀ ਹੋਈ ਆਈ ਤੇ ਖਿੱਡੇ ਵੇਚਣ ਵਾਲੀ ਗੁਲੇਲੀ ਦੇ ਛੱਜ ਵਿਚੋਂ ਘੁੱਗੂ-ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਮੁੱਠਾਂ ਭਰ ਕੇ ਨੱਸ ਗਈ। ਉਸ ਦੇ ਡਰਾਉਣੇ ਤੇ ਚੀਕਦੇ ਹਾਸੇ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਗਲੀ ਵਿਚ ਗੁੰਜਦੀ ਰਹੀ।

ਭੱਲੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਘੁੰਮਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਤੇ ਉੱਥੋਂ ਕੁੱਝ ਨਾ ਕੁੱਝ ਭੰਨ-ਤੋੜ ਕੇ ਖਾਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਜਨਾਨੀਆਂ ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਇਕ-ਦੋ ਰੋਟੀਆਂ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦੀਆਂ ਤੇ ਉਹ ਚੱਬ ਜਾਂਦੀ। ਕਦੀ ਜਨਾਨੀਆਂ ਉਸ ਦੇ ਗਲ ਕੋਈ ਅੱਧੋਰਾਣਾ ਕੱਪੜਾ ਪੁਆ ਦਿੰਦੀਆਂ ਤੇ ਉਹ ਖਿੜ-ਖਿੜ ਹੱਸਦੀ ਪਾਈ ਰੱਖਦੀ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਬਟਨ ਤੋੜ ਦਿੰਦੀ ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੜ ਦਿੰਦੀ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਉਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਲਾਹ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦੀ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਮੁੰਡੇ ਉਸਦੇ ਮਗਰ ਲਗ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭਜਾਉਂਦੇ ਫਿਰਦੇ, ਪਰ ਕੋਈ ਸਿਆਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ।

ਰਾਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਢਾਰੇ ਵਿਚ ਲੰਮੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ। ਕੋਈ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰਾਣੇ ਰੋਟੀ ਜਾਂ ਟੁੱਕਰ ਜਾਂ ਪਾਣੀ ਰੱਖ ਦਿੰਦਾ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਉੱਥੇ ਪਾਟਾ ਜੁੱਲਾ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾਂ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਨੇਮ ਨਾਲ ਰਾਤੀਂ ਉੱਥੇ ਜਾ ਸੌਂਦੀ। ਦਿਨੇ ਉਹ ਬੇਸ਼ਕ ਭੜਕਦੀ-ਨੱਸਦੀ ਰਹਿੰਦੀ, ਪਰੰਤੂ ਕਿਸੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਹਿੰਦੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਛੇੜਦੀ ਸੀ।

ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲੋਕ ਉਸ ਦੇ ਨੰਗੇ ਪੇਟ ਉੱਤੇ ਉਭਾਰ ਆਉਂਦਾ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਦਾ ਸਰੀਰ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਭਰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਗਰਭਵਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਜਨਾਨੀਆਂ ਸਰਮਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਨਾ ਕੁੱਝ ਬੋਲਦੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਦੱਸਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਕੁੱਝ ਮਰਦ ਉਸ ਨੂੰ ਤੁਰਾਉਂਦੇ-ਤੁਰਗਉਂਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਬਾਹਰ ਛੱਡ ਆਏ। ਉਸ ਰਾਤ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾ

ਇਸੀ। ਲੋਕ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਪਿੰਡੋਂ ਚਲੀ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ, ਪਰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਉਹ ਮੁੜ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆ ਗਈ। ਅੱਗੇਤਾਂ ਹੈਰਾਨ ਸਨ। ਉਹ ਮਰਦ ਕਿਧੇ ਜਿਹਾ ਵਹਿਸ਼ੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਛੱਲੀ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਜੀ ਕਰੀਬ ਜਾਂਦਾ। ਛੱਲੀ ਦੇ ਪੱਥੇ ਨਾ ਹੁਸਨ ਸੀ, ਨਾ ਜਵਾਨੀ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਜਿਉਂਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਜਰ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਪੇਟ ਇਨੇ-ਦਿਨ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਮੁੰਹ-ਹਨੇਰੇ ਪੂਰੇ ਨੇਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪੈਲੀਆਂ ਨੂੰ ਗਈ, ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਦਰੱਖਤ ਹੇਠ ਛੱਲੀ ਨੂੰ ਪੱਥਰ ਹੋਈ ਪਈ ਦੇਖਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਪੈਰਾ ਕੇਲ ਇਕ ਨਵ-ਜੰਮਿਆਂ ਬੱਚਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਨ੍ਹੂ ਅੱਲ ਨਾਲ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਕਾਂਥਾ ਜਿਹਾ ਛਿੜ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਮੁੜ ਕੇ ਘਰੋਂ ਰਸੀਦੇ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆਈ। ਉਸ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਛੱਲੀ ਮਰੀ ਪਈ ਸੀ। ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਚਾਕੂ ਨਾਲ ਬੱਚੇ ਦਾ ਨਾਨ੍ਹੂ ਕੱਟਿਆ। ਪੂਰੇ ਨੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਿਰ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਵਿਚ ਲਪੇਟ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘਰ ਲੈ ਆਏ।

ਦਿਨੇ ਇਹ ਪਥਰ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਈ। ਤੀਵੀਆਂ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਆਈਆਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਨੇ ਨੁਹਾ-ਪੁਲਾ ਕੇ ਇਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਉੱਤੇ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕੋਸੇ ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਟਾਕੀ ਭਿਉ ਕੇ ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਈ ਤੇ ਉਹ ਚੇਤੰਨਤਾ ਨਾਲ ਦੁੱਧ ਚੂਸਣ ਲੱਗਾ। ਜਾਵੇਦ ਨਿੱਕੇ ਪ੍ਰਾਹੁਣੇ ਨੂੰ ਚਾਅ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਸੀ। ਅੱਗੇਤਾਂ ਪੂਰੇ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਸਾਂ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਦੇ-ਚਹੁੰ ਜਣਿਆਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਛੱਲੀ ਦੀ ਲਾਸ ਨੂੰ ਟਿਕਾਣੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ।

ਤਿਰਕਾਲਾਂ ਵੇਲੇ ਪੂਰੇ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਛੱਲੀ ਦੇ ਕਾਲੇ-ਕਲੂਟੇ ਪਿੰਜਰ ਨੂੰ ਕਿਹੜੇ ਮਰਦ ਨੇ ਹੱਥ ਲਾਇਆ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਭੁੱਲ ਕੇ ਵੀ ਚੇਤਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋਣੀ ਵਰਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਛੱਲੀ ਨਾਲ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਕੀ ਵਾਪਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਫਿਰ ਉਹ ਸੋਚਦੀ ਸੀ ਕਿ ਛੱਲੀ ਨੇ ਜਿਉਂ ਕੇ ਕੀ ਲੈਣਾ ਸੀ। ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਦੀ ਜਿਦ ਛੁੱਟ ਗਈ। ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਉੱਘ ਜਿਹੀ ਆਉਣ ਲੱਗੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਉਹ ਘਟਨਾ ਵਿਗੜੇ ਹੋਏ ਰੂਪ ਵਿਚ ਘੁੰਮਣ ਲੱਗੀ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਡਰ ਕੇ ਉੱਠੀ ਤੇ ਉਸਨੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੀੜ੍ਹੀ ਉੱਤੇ ਰੋਂਦੇ ਪਏ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਲਿਆ। ਭੈੜੇ ਸੁਪਨੇ ਤੋਂ ਜਾਗਣ ਮਗਰੋਂ ਰਸੀਦੇ ਤੇ ਜਾਵੇਦ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿਚ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸਦੀ ਤਸੱਲੀ ਹੋਈ। ਰਸੀਦਾ ਉਸ ਦਾ ਮਿਹਰਬਾਨ ਪਤੀ ਸੀ ਤੇ ਜਾਵੇਦ ਸੋਹਣਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਕੰਮੇ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਚੇਰੀ-ਛਿਪੀ ਮਿਲ ਲੈਂਦੀ ਸੀ।

ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਅਜੇ ਜਾਵੇਦ ਦਾ ਦੁੱਧ ਛੁਡਾਇਆਂ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਚਿੱਟੇ ਜੀਰੇ ਦੀ ਤਲੀ ਭਰ ਕੇ ਖਾਣੀ। ਉਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਦੁੱਧ ਮੁੜ ਉੱਤਰ ਆਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਨਿੱਕੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੁੱਧ 'ਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ।

ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਸੱਕੜਾਲੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਹ ਘੁਸਰ-ਮੁਸਰ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ ਕਿ ਛੱਲੀ ਹਿੰਦੂ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਲੈ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਲਾਲੇ ਮੂਸੇ ਦੇ ਇਕ ਤਕੜੇ ਘਰ ਦੀ ਧੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਚੰਗੀ-ਭਲੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਸੌਂਕਣ ਨੇ ਮਸਾਣ ਖੁਆ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹ ਛੱਲੀ

ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਘਰਦਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਥੇਰੇ ਸੰਗਲ ਮਾਰ੍ਹ ਮਾਰ ਰੱਖੇ ਸਨ, ਪਰਤੂ ਉਸ ਵਿਚਾਰੀ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਵਿਚ ਖੁਆਰੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਕੋਈ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪ ਉਸ ਦੀ ਬਾਂਹ ਉੱਤੇ 'ਓਮ' ਲਿਖਿਆ ਵੇਖਿਆ ਹੈ। ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਹਿੰਦੂ ਹੋਣ 'ਤੇ ਲਾਹਨਤ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਿੰਦੂ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਉੱਠ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਮੁੰਡਾ ਵਾਪਸ ਲੈ ਕੇ ਤੇ ਚੰਦਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਮਹਿਰੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦੇਣਗੇ। ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਵੱਡਾ ਹੋ ਕੇ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਝੜ੍ਹ ਫੇਰਨ ਤੇ ਮਾਲ-ਡੰਗਰ ਸਾਂਭਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰੇਗਾ।

ਹੁਣ ਰਸੀਦਾ ਜਦੋਂ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ, ਤਾਂ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਿੰਦੂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੈਚੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹਵਾ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਮੁੰਡਾ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਲੈ ਜਾਣ। ਪੂਰੋਂ ਭਾਵੇਂ ਕਹਿੰਦੀ ਕੁੱਝ ਨਾ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਹੌਲ ਪੈਂਦੇ। ਉਸ ਨੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਲਾਗਲੇ ਮੁਸਲਕੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜੀਰੀ ਢੰਡੀ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਰਸੀਦੇ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਭੇਜਿਆ। ਰਸੀਦਾ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਪੁੱਜਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੰਡਾ ਵਾਪਸ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਲੈ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਖੁਦਾ ਦਾ ਖੌਫ਼ ਕਰਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਰੱਬ-ਤਰਸੀ ਪਾਲਣਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਸੁਆਲ ਦੱਸਦਿਆਂ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਮੰਨੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਹੁਣ ਤਕ ਦੇ ਖੁਆਣ-ਪਿਆਣ ਦੇ ਚਾਰ ਛਿੱਲੜ ਲੈ ਕੇ ਮੁੰਡਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਦੇ ਦੇਵੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਲਈ ਖਤਰਾ ਸਹੇਤ ਲਵੇਗਾ। ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਪੈਸੇ ਲੈਣੇ ਨਾ ਮੰਨੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੱਚੇ ਉੱਤੇ ਤਰਸ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਪਰਤੂ ਉਹ ਨਾ ਮੰਨੇ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇਣ ਲੱਗੇ।

ਹੁਣ ਮਹਿਰੀ ਵੀ ਆ ਗਈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਰਸੀਦੇ ਦੇ ਘਰ ਵਲ ਤੁਰ ਪਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਪੂਰੇ ਦਾ ਕਲੇਜਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਪੂਰੇ ਨੇ ਇਕ-ਦਮ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ ਪਰ ਮਹਿਰੀ ਨੇ ਹੱਥ ਵਧਾ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬੱਚਾ ਲੈ ਲਿਆ। ਪੂਰੇ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਟਹਿਣੀ ਵਾਂਗ ਕੰਧ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਬਹਿ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗਲੀ ਦੇ ਮੌੜ ਤੋਂ ਅਜੇ ਵੀ ਬੱਚੇ ਦੇ ਰੋਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ।

ਤਿਰਕਾਲਾਂ ਤਕ ਪੂਰੇ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚੋਂ ਦੁੱਧ ਸਿੰਮ-ਸਿੰਮ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਕਮੀਜ਼ ਨੂੰ ਗਿੱਲੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਪੂਰੇ, ਰਸੀਦਾ ਤੇ ਜਾਵੇਦ ਤਿੰਨੇ ਉਦਾਸ ਸਨ।

ਦੋ ਦਿਨ ਬੀਤ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਤੇ ਤੀਜਾ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਹ ਚਰਚਾ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਮੁੰਡਾ ਨਹੀਂ ਬਚੇਗਾ। ਜਿਹੜਾ ਦੁੱਧ ਦਾ ਘੁੱਟ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲੰਘਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਨਾਲ ਹੀ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਮਰਨ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਪੂਰੇ ਕੰਧਾਂ

ਨਾਲ ਲੱਗ-ਲੱਗ ਕੇ ਰੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਲੋਕ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਦੁੱਧੇ ਤੋਵਨ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਆਹ ਪੈ ਜਾਵੇਗੀ। ਜੇ ਮੁੰਡਾ ਮਰ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਉੱਤੇ ਸਾਡ੍ਹੇ ਸਾਡੇ ਆ ਜਾਵੇਗੀ। ਲੋਕ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਬੇਜੁਬਾਨ ਮੁੰਡਾ ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

ਫਿਰ ਇਕ ਦਿਨ ਹੋਰ ਬੀਤ ਗਿਆ। ਅਚਾਨਕ ਰਸੀਦੇ ਦੇ ਘਰ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਬੰਦੇ ਆਏ ਤੇ ਬੇਸੁਰਤ ਮੁੰਡਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੌਧ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਮੁੰਡਾ ਫਿਰ ਖੇਡਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਰਹੀਮੇ ਦੀ ਬੁੱਢੀ ਮਾਂ ਭਾਵੇਂ ਸਰੀਰੋਂ ਤਕੜੀ ਸੀ ਤੇ ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਪਰੰਤੁ ਉਸਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਅੱਖੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਰਹੀਮੇ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਮਰਨ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪਤਨੀ ਆਪਣੀ ਬੁੱਢੀ ਸੱਸ ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਸਲੂਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੀ। ਬੁੱਢੀ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਝੂਰਦੀ ਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਉਸਨੇ ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਰੱਤੋਵਾਲ ਪਿੰਡ ਚੱਲੇ, ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਬਉਲੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਰੋਜ਼ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਮਗਰੋਂ ਅੱਖਾਂ ਧੋਣ ਨਾਲ ਨਜ਼ਰ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉੱਥੇ ਇਕ ਸਾਈਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਲਈ ਬਉਲੀ ਕੋਲ ਤੰਬੂ ਲੁਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰੱਤੋਵਾਲ ਉਹ ਪਿੰਡ ਸੀ, ਜਿੱਥੋਂ ਦੇ ਰਾਮ ਚੰਦ ਨਾਲ ਪੂਰੇ ਦਾ ਉਸ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਕਦੇ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਕ ਵਾਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦ ਦਾ ਮੂੰਹ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸਨੇ ਰਹੀਮੇ ਦੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਰਸੀਦੇ ਨੂੰ ਮਨਾ ਲਵੇ। ਉਸ ਰਾਤ ਪੂਰੇ ਰਾਮ ਚੰਦ ਬਾਰੇ ਹੀ ਸੋਚਦੀ ਰਹੀ।

ਦੋਹਾਂ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਰੱਤੋਵਾਲ ਛੱਡਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਹੀਮੇ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਕਾਮਾ ਗਿਆ। ਪੂਰੇ ਨੇ ਛੋਟੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਲਿਆ ਤੇ ਉਹ ਯੱਕੇ ਵਿਚ ਬੈਠ ਗਈਆਂ। ਯੱਕੇ ਵਿਚ ਬੈਠਦਿਆਂ ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਉੱਘ ਆ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਪਨਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਦੁਲਹਨ ਬਣੀ ਡੋਲੀ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਰੱਤੋਵਾਲ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।

ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਰੋਂ ਲਿਆਂਦੇ ਪਰੋਂਠੇ ਖਾਧੇ। ਯੱਕਾ ਫਿਰ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਉੱਘ ਆਈ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਡੋਲੇ ਅੱਗੇ ਵਾਜੇ ਵੱਜਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਤੇ ਰੱਤੋਵਾਲ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਆਉਣ ਲੱਗਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਇਕ ਵੱਡੀ ਜੰਵ ਲੰਘ ਰਹੀ ਸੀ।

ਰੱਤੋਵਾਲ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਬਉਲੀ ਕੋਲ ਯੱਕੇ ਵਿਚੋਂ ਉਤਰ ਗਏ। ਹੁਣ ਤੰਬੂ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਈਂ ਨੇ ਉੱਥੇ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਕੱਚੇ ਕੋਠੇ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਬਉਲੀ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਤੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਲਾ ਕੇ ਮੁਰਾਦਾਂ ਮੰਗਦੇ ਸਨ। ਪੂਰੇ ਹੋਰੀ ਇਕ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਜਾ ਟਿੱਕੇ। ਕਾਮਾ ਅੰਮਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਸਾਈਂ ਕੋਲ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਮੰਜ਼ੀ ਉੱਤੇ ਪਾ ਕੇ ਆਪ ਬੂਹੇ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਕੇ ਸਾਹਮਣਲੀਆਂ ਪੈਲੀਆਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਪਿੰਡ ਵਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਉਹ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਰੱਤੋਵਾਲ ਆ ਗਈ ਹੈ ਪਰੰਤੁ ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਲੈਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਝੱਲੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਾਈਂ ਨੇ ਅੰਮਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਤੇਰਾਂ ਦਿਨ ਉੱਥੇ ਰਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਮਾ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸੱਕੜਾਲੇ ਪਰਤ ਗਿਆ। ਖਾਣ-ਪੀਣ ਲਈ ਉਹ ਆਟਾ ਦਾਲ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਆਈਆਂ ਸਨ। ਉੱਵੇਂ ਸਾਈਂ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰੋਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ।

ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹੋਈ ਅੰਭਵ ਜਾਪਈ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਮੌਜੂਦਾ ਕੇ ਵੀ ਹੋਲ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਰੱਤੇਵਾਲ ਦੀਆਂ ਬੁੜ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਥ ਹੀ ਪਰਤ ਜਾਵੇਗੀ, ਜਿਥੇ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਰਾਮ ਚੰਦ ਦੀ ਪਤਨੀ ਬਣ ਕੇ ਆਉਣਾ ਸੀ। ਉਹ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਰਾਮ ਚੰਦ ਦਾ ਘਰ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਕਰੇ। ਉਹ ਮੁੜੇ ਨੂੰ ਅੰਮਾਂ ਕੋਲ ਪਾ ਕੇ ਪੈਲੀਆਂ ਤੋਂ ਹੋ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਉਹ ਪੈਲੀਆਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਕਾਮਿਆਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਪੈਲੀਆਂ ਕਿਸ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਾਮੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਦਾ। ਰਾਮ ਚੰਦ ਦਾ ਨਾਂ ਕੋਈ ਨਾ ਲੈਂਦਾ। ਪਰ ਇਕ ਇਹ ਇਕ ਕਾਮੇ ਨੇ ਸੱਚਮੁਚ ਰਾਮ ਚੰਦ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਪੂਰੇ ਦੇ ਪੈਰ ਉੱਥੋਂ ਹੀ ਗੱਡੇ ਗਏ। ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਪਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਤਾਕਤ ਧੂਹ ਲਈ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ ਉਸ ਕਾਮੇ ਨੇ ਛੋਲਿਆਂ ਦਾ ਗੱਠਾ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਖੂਹ ਵਲ ਤੁਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਾਲਕ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੂਰੇ ਕਿੱਕਰ ਹੇਠਾਂ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਰਾਮ ਚੰਦ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੱਥਰੂ ਵਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਰਾਮ ਚੰਦ ਨੇ ਉਸ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕੌਣ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਪੂਰੇ ਮੂੜੋਂ ਬੋਲ ਨਾ ਸਕੀ। ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੈ। ਉਹ ਫਿਰ ਵੀ ਬੋਲ ਨਾ ਸਕੀ, ਪਰ ਰੋਂਦੀ ਰਹੀ। ਰਾਮ ਚੰਦ ਠੰਬਰ ਗਿਆ। ਉਹ ਸਾਇਦ ਕਿਸੇ ਕਾਮੇ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਂਦਾ, ਪਰੰਤੂ ਪੂਰੇ ਚੁੱਪਚਾਪ ਪੈਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਈ।

ਪੂਰੇ ਬੁੱਤ ਬਣੀ ਆਪਣੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਪੈ ਗਈ। ਉਸੇ ਸ਼ਾਮ ਸੱਕੜਾਲਿਓਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਮਾ ਆ ਗਿਆ। ਅਗਲੀ ਭਲਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡ ਪਰਤ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਪੂਰੇ ਰਾਤ ਭਰ ਜਾਗਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਉਹ ਰਾਮ ਚੰਦ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ ਰਹੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਛਤਾਵਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਗੱਲ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕੀਤੀ।

ਰਾਤ ਦਾ ਪਿਛਲਾ ਪਹਿਰ ਸੀ। ਉਹ ਉੱਠ ਕੇ ਪੈਲੀਆਂ ਵਿਚ ਚਲੀ ਗਈ ਤੇ ਉਸੇ ਕਿੱਕਰ ਕੋਲ ਜਾ ਪਹੁੰਚੀ, ਜਿੱਥੇ ਰਾਮ ਚੰਦ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਚੁੱਕੀ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਲਾ ਲਈ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਦ ਢੜ ਲਏ। ਇਹ ਰਾਮ ਚੰਦ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਦੱਸੇ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਪੂਰੇ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਉਹਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹੋ ਨਾਂ ਗੁੰਜਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬੇਸ਼ਕ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਉੱਤੇ ਢਹਿ ਕੇ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪੂਰੇ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੂਰੇ ਉਸਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਖਿੱਚ ਕੇ ਗੁੰਮ-ਸੁੰਮ ਪਿਛਾਂਹ ਪਤਨ ਆਈ। ਰਾਮ ਚੰਦ ਨੇ ਫਿਰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਵਾਰੀ ਦੱਸ ਜਾਵੇ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਪੂਰੇ ਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਚੁਰੂ ਆਵੇਗੀ। ਪੂਰੇ ਦੇ ਮੂੜੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਪੂਰੇ ਚਿਰੋਕਣੀ ਮਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਪਿੱਧੇ ਪਰਤਿਆਂ ਅਗਾਂਹ ਤੁਰਦੀ ਗਈ।

ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਯੱਕੇ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਉਹ ਸੱਕੜਾਲੇ ਨੂੰ ਚੱਲ ਪਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਕਈ ਵੱਡੇ ਲੰਘ ਗਏ। ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੁੱਝ ਧੁਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਖਾਪਾ-ਪੀਤਾ ਉਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਉੱਪਰ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਅੜਿਆ

ਗਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਥੇਰੇ ਓਹੜ-ਪੋਹੜ ਕਰਦੀ, ਪਰੰਤੁ ਉਸਨੂੰ ਡਰਕ ਨਾ ਪੈਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਕ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਰਸੀਦਾ ਘਰ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਮੁੰਹ ਇਹ ਲੱਧਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਬਿਮਾਰੀ ਨਾਲ ਉਸਦੀਆਂ ਹੜਬਾਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਈਆਂ ਹੋਣ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਮੁੰਹੋਂ ਕੁੱਝ ਨਾ ਦੱਸਿਆ।

ਗਤ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਦੇ ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਛੱਤੇਆਣੀ ਤੋਂ ਆਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਦੇ ਇਕ ਬੰਦੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਫਸਲਾਂ ਦੇ ਬੋਹਲਾਂ ਤੇ ਮਣਾਂ-ਮੂੰਹੀਂ ਦਾਣਿਆਂ ਦੇ ਢੇਰ ਨੂੰ ਰਾਤੀਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਸਭ ਕੁੱਝ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪੂਰੇ ਨੇ ਫਿਕਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਰਸੀਦੇ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਤੇ ਚਾਚੇ-ਤਾਏ ਕੀ ਕਰਨਗੇ। ਇਹ ਸੋਚਦਿਆਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗਤ ਨੀਦ ਨਾ ਆਈ ਤੇ ਉਹ ਬੇਚੈਨ ਰਹੇ।

ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਕ ਉਪਰਾ ਜਵਾਨ ਪ੍ਰਿਮਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਗਿਲਿਆ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੱਕ ਹੈ ਕਿ ਉਹ (ਪੂਰੇ) ਦਾ ਭਰਾ ਸੀ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਪੂਰੇ ਘਬਰਾ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਜਵਾਨ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮਕਾਨ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੱਸਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਉਸ ਬਾਰੇ ਸੱਕ ਹੀ ਹੈ।

ਪੂਰੇ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਆਈ ਹੋਵੇਗੀ ਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਆਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਨੇ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਅੱਗ ਲਾਈ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਗ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਲਾਈ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਉਹ ਸੱਕ ਵਿਚ ਹੀ ਫਿਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਪਤਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਅੱਜ-ਕਲ੍ਲੇ ਰਸੀਦਾ ਛੱਤੇਆਣੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹ ਨਿਢਾਲ ਮੰਜੀ ਤੇ ਪਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅੱਖ ਲੱਗੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਭਿਆਨਕ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁੱਝ ਸੜਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਤ੍ਰਭਕ ਕੇ ਜਾਗ ਪਈ। ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗ ਰਹੀ ਕਿ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡੇ ਨੂੰ ਸੇਕ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਾਂ ਭਰਾ-ਪਿਆਰ ਦਾ ਨਿੱਘ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਹੁਣ 1947 ਵਿਚ ਦੇਸ਼-ਵੰਡ ਤੇ ਫਿਰਕੂ-ਫਸਾਦਾਂ ਕਾਰਨ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਤੋਂ ਮਾਰ-ਵੱਡ, ਲੁੱਟਾਂ-ਮਾਰਾਂ ਤੇ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਲੋਕ ਹਥਿਆਰ ਤਿੱਖੇ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਇੱਟਾਂ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਇੱਥੇ ਸਾਡਾ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਹੋਵੇਗਾ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਬੀਜ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਣਾ। ਪੂਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸੁਦਾਈਪੁਣਾ ਸਮਝਦੀ ਸੀ।

ਫਿਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਗਲੀਆਂ ਦੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਅਤੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਭਰਨ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਫਿਰ 15 ਅਗਸਤ ਦਾ ਦਿਨ ਲੰਘਣ ਮਗਰੋਂ ਪੂਰੇ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਢੋਲ ਵੱਜੇ। ਹੋਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਚੰਦ-ਤਾਰੇ ਵਾਲੇ ਝੰਡੇ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਮਸੀਤਾਂ ਵਿਚ ਇਕੱਠ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂ ਘਬਰਾ ਗਏ। ਫਿਰ ਕੁੱਝ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਬਣਨ ਅਤੇ ਪਰਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਉਸੜ ਕੇ ਆਉਣ ਤੇ ਕੁੱਝ ਕੁ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਪੂਰੇ ਦੇ ਕੰਨ ਪਾਟ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ

ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ-ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਹਨ। ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਘਰੀ ਪਾਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਕਈਆਂ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਪੂਰੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲਾਗੇ-ਚਾਗੇ ਸਨ, ਇਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਮਗਰੋਂ ਵਾਪਰੀਆਂ। ਪੂਰੇ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬੰਦੇ ਤੇ ਰਸੀਦੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਾਰੇ ਅੰਗ-ਸਾਕ ਭੂਤਰੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। ਅੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਿੰਦੂ ਨਸ਼ਣ ਲੱਗੇ। ਉਹ ਕਿੱਲਿਆਂ ਨਾਲ ਬੱਝੀਆਂ ਮੱਝਾਂ-ਗਾਈਆਂ ਤੇ ਭਰੇ-ਭਰੇ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਤੁਰ ਪਏ। ਉਹ ਰਾਤ-ਬਗਤੀਂ ਨਿਕਲਦੇ ਪਰ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ। ਪੂਰੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਵੱਡੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਵੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਿਹੜਾ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਾ, ਉਹ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਹਵੇਲੀ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਮਾਲਕੀ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਬੂਹੇ ਬਾਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾਈ। ਅੱਗ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੜਕ ਪਈ ਪਰੰਤੂ ਹਿੰਦੂ ਮਿਲਟਰੀ ਨੇ ਆ ਕੇ ਅੱਗ ਬੁਝਾਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੌਂਕਦੇ-ਧੁਖਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲਾਰੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਲਿਆ। ਤਿੰਨ ਬੰਦੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਸ ਹੱਡੀਆਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਲਮਕਦਾ ਸੀ ਤੇ ਪਿੰਜਰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਮਰ ਗਏ ਤੇ ਮਿਲਟਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਉੱਥੇ ਹੀ ਸੁੱਟ ਕੇ ਤੁਰ ਪਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਚੀਕਦੇ ਰਹੇ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰੇ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਪਰਾਈ ਕੌਮ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉੱਥੇ ਸੁੱਟੀਆਂ ਗਈਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੁੱਤਿਆਂ-ਕਾਂਵਾਂ ਨੇ ਖਾ ਲਿਆ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੰਜਰ ਉੱਥੇ ਪਏ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਪੂਰੇ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਮੁੰਡੇ ਇਕ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਨੰਗੀ ਕਰ ਕੇ ਅੱਗੇ ਲਾਈ ਢੋਲ ਵਜਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਲੰਘ ਰਹੇ ਸਨ। ਪੂਰੋਂ ਨੂੰ ਇਉਂ ਲਗਦਾ ਕਿ ਇਸ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਧੀ ਦਾ ਜੰਮਣਾ ਹੀ ਹਰਾਮ ਹੈ।

ਉਸੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਨੇ ਗੰਨਿਆਂ ਦੇ ਖੇਤ ਵਿਚ ਇਕ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀ ਦੇਖੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਉਹ ਘਰ ਲੈ ਆਈ। ਉਸ ਕੁੜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਲੋਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਜਾਣ ਲਈ ਮਿਲਟਰੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਾਹਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਮਿਲਟਰੀ ਰਾਖੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਮੁਸਲਮਾਨ ਚੋਰੀ ਛਿਪੇ ਆ ਕੇ ਕੈਂਪ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਅਗਲੀ ਭਲਕ ਵਾਪਸ ਛੱਡ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਨਾਲ ਵੀ ਪਿਛਲੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਤਾਂ ਤੋਂ ਇਹੋ ਕੁੱਝ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤੁਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਲਿਜਾਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਕੇ ਨੱਸ ਆਈ ਤੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚ ਗਈ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਸਾਰਾਂ ਦਿਨ ਕਮਾਦ ਵਿਚ ਭੁੱਖੀ ਦੜ ਵੱਟ ਕੇ ਬੈਠੀ ਰਹੀ। ਪੂਰੇ ਨੇ ਉਸ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਅੰਦਰ ਵਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਦੋ ਬੰਦੇ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਵੀ ਆਏ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਾ।

ਪੂਰੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਲ ਲੰਘਦਾ ਹੋਇਆ ਇਕ ਕਾਫਲਾ ਆਇਆ। ਬੋੜੇ ਜਿਹੇ ਸਿਪਾਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ-ਪਿੱਛੇ ਸਨ। ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਸੜਕ ਰੱਤੋਵਾਲ ਵਲੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਰਾਮ ਚੰਦ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਕਾਫਲੇ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬਚੇ-ਖੁਚੇ ਗਹਿਣੇ ਤੇ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ

ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠ ਪਿੰਡਾਂ 'ਤੋਂ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦਾ ਸਮਾਨ ਪ੍ਰਗੀਦ ਲੈਂਦੇ। ਇਸੇ ਪੱਜ ਪੂਰੇ ਨੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਉੱਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਮ ਚੰਦ ਦਿਸ ਪਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ। ਪੂਰੇ ਦੇ ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਨ-ਦਾਲਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪੂਰੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਮੁੱਲ ਤਿਆਰ ਰੱਖੋ, ਉਹ ਰਾਤੀਂ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਵੇਗੀ।

ਪੂਰੇ ਨੇ ਰਸ਼ੀਦੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਘਰ ਵਿਚ ਹੁਪਾਈ ਹੋਈ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ਲੇ ਨਾਲ ਰਲਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਟੇ ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਕੁੱਜੇ ਵਿਚ ਪਏ ਘਿਓ ਦੀ ਗੰਢ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ਲੇ ਵਿਚ ਜਾ ਪਹੁੰਚੀ। ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਲੋਕ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸਨ, ਪਰ ਰਾਮ ਚੰਦ ਜਾਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਮਾਨ ਰਾਮ ਚੰਦ ਦੇ ਅੱਗੇ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਕੋਲ ਬਿਠਾ ਲਿਆ।

ਪੂਰੇ ਨੇ ਰਾਮ ਚੰਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਜਦੋਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਕਰ ਕੇ ਗਏ ਹਨ, ਸਿਆਮ ਤੋਂ ਮੁੜ ਕੇ ਪਰਤੇ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ (ਪੂਰੇ) ਦੇ ਗੁਆਚ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੁੱਪ-ਚੁਪਾਤੇ ਇਕ ਰਾਤ ਉਸ ਦੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਦੀਆਂ ਲਾਂਵਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਉਸ (ਰਾਮ ਚੰਦ) ਦੀ ਭੈਣ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤੀ। ਪੂਰੇ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹੀ ਉਸ ਦੀ ਭੈਣ ਵੀ ਕਾਫ਼ਲੇ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਪਰੰਤੂ ਰਾਮ ਚੰਦ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀ ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਆਪਣੀ ਤੀਵੀ ਨੂੰ ਪੇਕੇ ਛੱਡ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਭੈਣ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੀ ਭੈਣ ਚੁੱਕੀ ਗਈ। ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਪੱਗ ਦਾ ਲੜ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਭੁੱਬਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਪਿੱਟ-ਪਿੱਟ ਕੇ ਨੀਲੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਦਾ ਕਿਤੇ ਪਤਾ ਕਰੇ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਬਾਂਹ ਉੱਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਲਾਜੋ ਖੁਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਪੂਰੇ ਨੇ ਉਹ ਕੁੜੀ ਰਾਮ ਚੰਦ ਨੂੰ ਸੌਂਪਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਵੇ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇ।

ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਛੱਤੇਆਣੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੈਲੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਨੇ ਹੀ ਅੱਗ ਲਾਈ ਸੀ। ਰਾਮ ਚੰਦ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ (ਪੂਰੇ) ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕਿੱਥੇ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਰਸ਼ੀਦੇ ਦੀਆਂ ਪੈਲੀਆਂ ਫੂਕ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਭੈਣ ਦਾ ਬਦਲਾ ਜਾਗਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜਬਰੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ।

ਪੂਰੇ ਨੇ ਰਾਮ ਚੰਦ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਸੱਕੜਾਲੇ ਦੇ ਪਤੇ ਉੱਤੇ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਕੇ ਆਪਣਾ ਪਤਾ ਦੱਸੋ। ਜੇਕਰ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਜੋ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਲਗਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਲਿਖ ਘੱਲੋਗੀ।

ਰਾਤ ਮੁੱਕ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਕਾਫ਼ਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜਗਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਪੂਰੇ ਰਾਮ ਚੰਦ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਜੋੜਨ ਮਗਰੋਂ ਕਾਫ਼ਲੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਉਸਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਦਾਣੇ ਵੇਚਣ ਆਈ ਸੀ।

ਹੁਣ ਪੂਰੇ ਰਾਮ ਚੰਦ ਦੀ ਭੈਣ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਭਾਬੀ ਲਾਜੋ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇ ਘਰ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਭਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਰਸ਼ੀਦੇ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਵੀ ਹੋਵੇ ਲਾਜੋ ਨੂੰ ਲੱਭੋ।

ਰਸੀਦੇ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾ ਸੀ ਕਿ ਲਾਜ਼ੇ ਰੱਤੋਵਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ । ਰੱਤੋਵਾਲ ਵਿਚ ਬਹਾਨੇ ਨਾਲ ਘੁੰਮਣ 'ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਨੀ ਕੁ ਸੂਹ ਮਿਲੀ ਕਿ ਉਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੁੱਝ ਮੁੜਿਆਂ ਨੇ ਜਾਂਦੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਵਿਚੋਂ ਦੋ-ਚਾਰ ਕੁੜੀਆਂ ਚੁੱਕ ਲਈਆਂ ਸਨ । ਪਰ ਰਸੀਦੇ ਦਾ ਕੋਈ ਜਾਣੂ ਉਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਰਹਿ ਕੇ ਉਹ ਲਾਜ਼ੇ ਸੰਬੰਧੀ ਪਤਾ ਲਾਉਂਦਾ । ਪੂਰੇ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਇਕ ਬਣਤ ਬਣਾਈ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਜਾਣੂ ਬਉਲੀ ਵਾਲੇ ਸਾਂਥੀ ਕੋਲ ਜਾ ਪੁੱਜੇ । ਪੂਰੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਬਉਲੀ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਧੋਂਦੀ । ਸਾਂਥੀਂ ਨੂੰ ਸੀਰਨੀ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੀ ਤੇ ਫਿਰ ਕੋਰੇ ਖੇਸਾਂ ਦੀ ਗੰਢ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਵੇਚਣ ਤੁਰ ਪੈਂਦੀ । ਬੇਸ਼ੱਕ ਖੇਸਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਉਸ ਤੋਂ ਕੁੱਝ ਨਾ ਖਰੀਦਦੀਆਂ, ਪਰ ਉਹ ਢੀਠਾਂ ਵਾਂਗ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਘੁੰਮਦੀ ਤੇ ਜਨਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਲਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਬਾਹਰ ਸ਼ਾਕਦੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੇ ਰਾਮ ਚੰਦ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਪਤਾ ਕੱਢ ਲਿਆ । ਉਸਨੂੰ ਸੱਕ ਸੀ ਕਿ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਲਾਜ਼ੇ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੇ ਰਾਮ ਚੰਦ ਦਾ ਘਨ ਵੀ ਸਾਂਭਿਆ ਹੋਵੇ । ਜਦੋਂ ਪੂਰੇ ਉੱਥੇ ਜਾਂਦੀ, ਤਾਂ ਇਕ ਬੁੱਢੀ ਜਨਾਨੀ ਉਸ ਨੂੰ ਡਿਉਂਦੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਮੋੜ ਦਿੰਦੀ ।

ਇਕ ਦਿਨ ਪੂਰੇ ਮੱਲੋ-ਮੱਲੀ ਉਸ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਚਲੀ ਗਈ ਤੇ ਪਾਣੀ ਮੰਗਿਆ । ਬੁੱਢੀ ਨੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਲੱਸੀ ਦਾ ਕਟੋਰਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਉਸ ਕੁੜੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਲੱਥ ਹੋਇਆ ਦੇਖ ਕੇ ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਲਾਜ਼ੇ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਸੱਕ ਪਿਆ । ਪੂਰੇ ਨੇ ਬੁੱਢੀ ਨੂੰ ਕੁੜੀ ਦੀ ਸਿਹਤ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲੱਸੀ ਵਿਚ ਖੋਰਨ ਲਈ ਲੂਣ ਦੀ ਡਲੀ ਮੰਗੀ । ਪੂਰੇ ਨੇ ਲਾਜ਼ੇ ਹੱਥੋਂ ਲੂਣ ਦੀ ਡਲੀ ਫੜਦਿਆਂ ਉਸ ਦੀ ਉੱਗਲ ਨੂੰ ਦਬਾਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਤੁੱਭਕ ਕੇ ਪੂਰੇ ਵਲ ਤੱਕਿਆ ।

ਲੱਸੀ ਪੀਣ ਮਗਰੋਂ ਪੂਰੇ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਨਾੜੀ ਦੇਖਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਉਸ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜ ਲਈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਝੱਗਾ ਉਤਾਂਹ ਸਰਕਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਬਾਂਹ ਉੱਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਖੁਣਿਆ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਲਾਜ਼ੇ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ ।

ਬੁੱਢੀ ਨੇ ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਕੋਈ ਧਾਰਾ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਲਾਜ਼ੇ ਉਸ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਰਚ-ਮਿਚ ਜਾਵੇ । ਪੂਰੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਤਵੀਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਖਿੜ ਜਾਵੇਗੀ ।

ਪੂਰੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਰਸੀਦੇ ਨੂੰ ਦੱਸੀ । ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਹੁਕਮ ਨਿਕਲੇ ਹਨ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ੋਰੀ ਚੁੱਕੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਵਾਪਸ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਜਾਣ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਈਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਮਾਪੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਅਪਣਾ ਲੈਣਗੇ ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਪੂਰੇ ਖੇਸ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲਾਜ਼ੇ ਦੇ ਘਰ ਉਦੋਂ ਪਹੁੰਚੀ, ਜਦੋਂ ਬੁੱਢੀ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਰੋਟੀ ਦੇਣ ਗਈ ਹੋਈ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਕਾਗਜ਼ ਵਿਚ ਚੁਟਕੀ ਕੁ ਸੁਆਹ ਲਪੇਟ ਲਈ । ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਲਾਜ਼ੇ ਮੰਜੀ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਬਹਿ ਗਈ । ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕੋ ਵਾਰੀ ਹੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ, ਭੈਣ ਤੇ ਭਾਬੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦਿਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਗਲ ਲੱਗ ਕੇ ਰੋਂਦਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਭਾਬੀ ਹੈ । ਲਾਜ਼ੇ ਨੇ ਪੂਰੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਅਰਥਾਤ ਉਸ

ਦੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ। ਲਾਜੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਚੱਲੋ। ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਬੁੱਢੀ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਡਰ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਣੇ ਚੁੱਪ ਕਰਾ ਕੇ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਸੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਅੱਜ ਰਾਤ ਨੂੰ ਬਾਹਰਲੇ ਖੁਹ ਉੱਤੇ ਆ ਸਕੇ, ਤਾਂ ਰਸੀਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਘੋੜੀ ਉੱਤੇ ਲੈ ਜਾਵੇਗਾ। ਲਾਜੇ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲਣਾ ਮੁਸਕਿਲ ਲਗਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਦਾਰੂ ਪੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਜ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਬਹੁਤਾ ਦੇ ਦੇਵੇਰੀ। ਪੂਰੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵਜੋਂ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਦਾ ਛੱਲਾ ਰਸੀਦੇ ਦੇ ਹੱਥ ਪਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੱਜ ਰਾਤ ਦਾਮ ਨਾ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਅਗਲੀ ਰਾਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਤਿੰਨ ਰਾਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰੇਗਾ। ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਉੱਥੋਂ ਚਲੀ ਗਈ।

ਪੂਰੇ ਦੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਬੁੱਢੀ ਆ ਗਈ। ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਲਾਜੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੱਜ ਖੇਮਾਂ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਬੁੱਢੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਮੌਠ ਪਾ ਕੇ ਚੌਲ ਧਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤੇ ਆਪ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਲੰਮੀ ਪੈ ਗਈ।

ਲਾਜੇ ਨੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਮੌਠ ਤੇ ਚੌਲ ਧਰ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਫਿਰ ਆਟਾ ਛਾਣ ਕੇ ਗੁੰਨਿਆ। ਹੁਣ ਬੁੱਢੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਘਰ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਅੱਜ ਲਾਜੇ ਬਹੁਤ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦੇ ਹੱਥੋਂ ਕੜਛੀ, ਕੈਂਹ ਦਾ ਕਟੋਰਾ ਤੇ ਵੇਲਣਾ ਛੁੱਟਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁੱਢੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਜ਼ਰਾ ਝਿੜਕਿਆ ਵੀ ਪਰ ਲਾਜੇ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਿੰਮਤ ਆਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਰਾਤ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਅੱਗੇ ਉਹ ਸੜਦੀ-ਕੁੜ੍ਹਦੀ ਬੁੱਢੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਅੱਗੇ ਦਾਰੂ ਰੱਖਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਅੱਜ ਉਹ ਆਪੇ ਹੀ ਕੱਢ ਲਿਆਈ। ਉਸ ਨੇ ਖਿੜੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸੁਆਦ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਠੰਢ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸਨੇ ਬੁੱਢੀ ਦੀ ਮੰਜੀ ਅੰਦਰ ਡਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਬੁੱਢੀ ਸਮਝਦੀ ਸੀ ਕਿ ਤਵੀਤ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸ ਉੱਪਰ ਅਸਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਰਾਤ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਸੰਘਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਬੁੱਢੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਦਾਰੂ ਵਿਚ ਗੁੱਟ ਹੋ ਕੇ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਪੈ ਗਿਆ। ਅੱਧੀ ਕੁ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਲਾਜੇ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਗਲੀ ਵਿਚ ਚੁੱਪ ਸੀ। ਲਾਜੇ ਦਾ ਦਿਲ ਧੜਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਖੂਹੀ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚੀ, ਤਾਂ ਚਾਦਰ ਦੀ ਝੁੱਬ ਮਾਰੀ ਝੜੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਰਸੀਦਾ ਵੀ ਨਿਕਲ ਆਇਆ। ਲਾਜੇ ਦੇ ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵਜੋਂ ਉਸਨੂੰ ਹੱਥ ਦਾ ਛੱਲਾ ਦਿਖਾਇਆ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਝੜੀਆਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਬੱਧੀ ਘੋੜੀ ਲਿਆਂਦੀ ਤੇ ਲਾਜੇ ਨੂੰ ਉਸ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਰਾਤੇ-ਰਾਤ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਸੱਕੜਾਲੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।

ਉਧਰ ਸਵੇਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਰੱਤੇਵਾਲ ਵਿਚ ਲਾਜੇ ਦੇ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਰੋਲਾਂ ਪੈ ਗਿਆ। ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਪੂਰੇ ਬੁੱਢੀ ਦੇ ਘਰ ਪੁੱਜੀ, ਜਿੱਥੇ ਭਾਂਡੇ ਖਿਲਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੁੱਝ ਖਾਧਾ-ਪੀਤਾ ਨਹੀਂ। ਬੁੱਢੀ ਨੇ ਲਾਜੇ ਨੂੰ ਬੁਰਾ-ਭਲਾ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉੱਧਲ ਰਾਈ ਹੈ। ਪੂਰੇ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਾ ਹੋਈ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਧਰੇ ਪੈਲੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗੀ। ਬੁੱਢੀ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਵਿਸਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੀ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਉਸ ਉੱਤੇ ਦਿਲ ਆ ਗਿਆ।

ਸੀ। ਉਸਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਧੀ ਸੀ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦੀ ਧੀ ਸਮਝਦੀ ਸੀ ਤੇ ਅੱਲਾ ਦਿੱਤੇ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਰੱਖਣਾ ਪਾਪ ਹੈ।

ਪੂਰੋ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਉਹ ਕਿਸੇ ਖੂਹ-ਖਾਤੇ ਵਿਚ ਭਿਗ ਕੇ ਮਰ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਬੁੱਢੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕੱਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡਦੀ, ਪਰੰਤੂ ਫਿਰ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਪਹਿਰੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਰੋਟੀ ਦੇਣ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਜ਼ਰੂਰ ਇਕੱਲੀ ਛੱਡਦੀ ਸੀ। ਪੂਰੋ ਇਸ ਘਟਨਾ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹੈਰਾਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਬੁੱਢੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੱਲਾ ਦਿੱਤੇ ਨੇ ਸਾਰੇ ਖੂਹ ਫੁਲਾਏ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਦਾ ਕੁੱਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਬੰਦੇ ਆਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਲਾਜੇ ਕਿਸੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਇਕ ਬੰਦਾ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਰਾਤੀਂ ਉੱਠ ਕੇ ਬਾਹਰ ਗਈ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉੱਥੋਂ ਕੋਈ ਜਾਨਵਰ ਪੈ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਪੂਰੋ ਖੇਸਾਂ ਦੀ ਗੰਢ ਚੁੱਕ ਕੇ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ। ਬੁੱਢੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਅੱਲਾ ਦਿੱਤੇ ਨੇ ਪੂਰੋ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕੌਣ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰਾਉਣੀ ਚਾਹੀ, ਪਰ ਅੱਲਾ ਦਿੱਤਾ ਉਸਨੂੰ ਸੱਕ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਹੀ ਅੱਗੋਂ ਸੁਆਲ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਹੈ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ। ਪੂਰੋ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬਾਂਹ ਉੱਤੇ 'ਹਮੀਦਾ' ਲਿਖਿਆ ਦਿਖਾਇਆ ਤੇ ਤੁਰ ਪਈ। ਉਸ ਨੇ ਬੁੱਢੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਜੇ ਦੀ ਕੋਈ ਸੂਹ ਲੱਗੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਪਤਾ ਦੇਵੇਗੀ।

ਬਉਲੀ ਵਾਲੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਪੂਰੋ ਨੇ ਰਾਤ ਬੇਚੈਨੀ ਵਿਚ ਕੱਟੀ। ਸਵੇਰੇ ਰਸੀਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਲੈਣ ਲਈ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਯੱਕੇ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਸੱਕੜਾਲੇ ਪਰਤ ਆਏ। ਲਾਜੇ ਨੇ ਅੰਦਰੋਂ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਪੂਰੋ, ਲਾਜੇ ਤੇ ਰਸੀਦਾ ਪਿਛਲੇ ਅੰਦਰ ਬਹਿ ਗਏ। ਪੂਰੋ ਤੇ ਲਾਜੇ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਹਲੀਆਂ ਸਨ।

ਖਾਣ-ਪੀਣ ਤੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਲਾ ਕੇ ਪੂਰੋ ਤੇ ਲਾਜੇ ਪਿਛਲੇ ਅੰਦਰ ਮੰਜ਼ੀ ਡਾਹ ਕੇ ਪੈ ਗਈਆਂ। ਰਸੀਦਾ ਸੁਫੇ ਵਿਚ ਪਿਆ ਸੀ। ਪੂਰੋ ਨੇ ਲਾਜੇ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰੱਤੋਵਾਲ ਦਾ ਕਾਫਲਾ ਸੱਕੜਾਲੇ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਿਆ ਸੀ ਤੇ ਰਾਮ ਚੰਦ ਤੋਂ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਲਾਜੇ ਦੇ ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਰਾਮ ਚੰਦ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਦੇਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਲਾਜੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਪਿਛ ਪਰਾਰ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਪੂਰੋ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਵੈਣ ਪਾਉਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਪੂਰੋ ਨੇ ਲਾਜੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਜਦੋਂ ਉੱਥੋਂ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ, ਤਾਂ ਆਖੇ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਵਾਰੀ ਜਿਉਂਦੀ ਪੂਰੋ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲੇ। ਲਾਜੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਬੂਲੇਗਾ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਪੂਰੋ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਅਨਿਆਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਵੇਗੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਵੇਗੀ। ਜੋ ਕੁੱਝ ਉਸ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਜ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਇਕ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਭ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਅੱਜ ਇਧਰ-ਉਧਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ-ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭ-ਲੱਭ ਕੇ ਲਿਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੂਰੋ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ

ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਦਾ ਖਤ ਜ਼ਰੂਰ ਆਵੇਗਾ । ਉਹ ਉਸ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਦੇਣਗੇ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਲੈਣ ਲਈ ਆਉਣਗੇ । ਇਹ ਸੁਣਦਿਆਂ ਲਾਜ਼ੇ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰਦਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਵੇਗੀ । ਲਾਜ਼ੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਈ ਡਰ ਤੇ ਸੰਕੇ ਉੱਠ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਪੂਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਸੱਲੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ ।

ਲਾਜ਼ੇ ਉਦਾਸ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ । ਪਰ ਪੂਰੇ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿਚ ਸੀ ਤੇ ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਪੂਰੇ ਦਾ ਕਦੇ ਜੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਥੋੜਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ । ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਪੂਰੇ ਤੇ ਲਾਜ਼ੇ ਬਾਹਰਲਾ ਕੁੰਡਾ ਲਾ ਕੇ ਚਰਖੇ ਕੱਤਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ।

ਸਿਆਲ ਬੀਤਣ ਮਗਰੋਂ ਫੱਗਣ ਆ ਗਿਆ । ਇਕ ਦਿਨ ਰਸੀਦਾ ਘਰ ਆਇਆ ਤੇ ਮੰਜ਼ੀ ਉੱਤੇ ਬਹਿ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝੀਆਂ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ੇ ਦੀ ਪਿੱਠ ਉੱਤੇ ਪਿਆਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਰਾਮ ਚੰਦ ਕੁੱਝ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਆਇਆ ਹੈ । ਲੋਕ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਗੁਆਚੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਲੱਭ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਰਸੀਦੇ ਨੇ ਲਾਜ਼ੇ ਦੇ ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਰਾਮ ਚੰਦ ਉਸਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਯਕੀਨ ਰੱਖੇ ਕਿ ਸਾਰੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਉਸ ਨੂੰ 'ਜੀ ਸਦਕੇ' ਕਹਿ ਕੇ ਅਪਣਾ ਲੈਣਗੇ । ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਰਾਮ ਚੰਦ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਇੱਥੇ ਉਸ (ਲਾਜ਼ੇ) ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਕੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਖਬਰ ਨਹੀਂ ਫੈਲਾਉਣਗੇ, ਜੋ ਕਿ ਰੱਤੇਵਾਲ ਤਕ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਰਾਮ ਚੰਦ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਚੱਲਣ, ਉਹ ਲਾਜ਼ੇ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰੇਗਾ । ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਅੱਜ ਤੋਂ ਪੰਜਵੇਂ ਦਿਹਾੜੇ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜਣਗੇ ਤੇ ਉਦੋਂ ਤਕ ਉਹ ਪੂਰੇ ਦੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਬੁਲਾ ਲੈਣਗੇ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਮਿਲ ਲਵੇਗੀ । ਹੁਣ ਪੂਰੇ ਦਾ ਡੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਰੋਣ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਪੂਰੇ ਨੇ ਵੇਸਣ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਮੱਝ ਦੇ ਘਿਓ ਵਿਚ ਮੇਵੇ ਤੇ ਗਿਰੀਆਂ ਪਾ ਕੇ ਪਿੰਨੀਆਂ ਵੱਟੀਆਂ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ੇ ਲਈ ਇਕ ਸੁੱਚਾ ਤੇਵਰ ਵੀ ਕੱਢਿਆ ।

ਅੰਤ ਉਹ ਤਿੰਨੇ ਦੋਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਮੂੰਹ ਹਨੇਰੇ ਗੱਡੀ ਜਾ ਚੜ੍ਹੇ ।

ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਹੋਇਆ । ਲਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਪਲਕਾਂ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚੁੱਕ ਹੁੰਦੀਆਂ । ਪੂਰੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਮਿਲੀ । ਮੇਲ ਦੀ ਇਸ ਘੜੀ ਦੇ ਪਾਰਲੇ ਬੰਨੇ ਕਹਿਰਾਂ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਵੀ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਸੀ । ਸਭ ਰੋ ਰਹੇ ਸਨ । ਪੂਰੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਲਾਜ਼ੇ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਨਾ ਕਰਨ । ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਨਾ ਕਰੇ । ਪੂਰੇ ਦੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ ਗੁਆਚੀ ਹੋਈ ਪਤਨੀ ਹੀ ਮਿਲੀ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਹੋਸ਼ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਆਚੀ ਭੈਣ ਵੀ ਮਿਲ ਪਈ ਸੀ ।

ਹੁਣ ਲਾਰੀ ਤਿਆਰ ਸੀ । ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹੋ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਰਾਮ ਚੰਦ ਨੇ ਰਸੀਦੇ ਦੇ ਗਲ ਨਾਲ ਲੱਗ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਉੱਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ । ਰਸੀਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਲਾਜ਼ੇ ਨੂੰ ਬਚਾ ਕੇ ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਖੜਨ ਦਾ ਕੁੱਝ ਨਾ ਕੁੱਝ ਕਰਜ਼ਾ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਲਾਹਿਆ ਹੈ ।

ਪੂਰੋ ਨੇ ਸੁੱਚੇ ਤੇਵਰ ਤੇ ਪਿੰਨੀਆਂ ਦੀ ਗੰਢ ਲਾਜੇ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵੀਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰੈਟ ਕੇ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾਇਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਪੂਰੋ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ (ਪੂਰੋ) ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਹਿ ਦੇਵੇ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਅੰਰਤ ਹੈ, ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਲਾਗੀ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਲੈ ਜਾਣਗੇ। ਪਰਤੂ ਪੂਰੋ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਤੋਂ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਥਾਂ ਛੁਡਾ ਕੇ ਰਸੀਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਲਾਜੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਮੁੜ ਜਾਵੇਗੀ, ਤਾਂ ਸਮਝਣਾ ਕਿ ਪੂਰੋ ਅੱਜ ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਆ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਹੁਣ ਇੱਥੇ ਹੀ ਹੈ।

ਰਾਮ ਚੰਦ ਨੇ ਛੁਕੇ ਹੋਏ ਸਿਰ ਨਾਲ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਪੂਰੋ ਅੱਗੇ ਜੋੜੇ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਅੰਦਰਲੀ ਪੀੜ ਕਾਰਨ ਉਹ ਥੋਲ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਪੂਰੋ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਰਾਮ ਚੰਦ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਪ੍ਰਨਾਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਕੁੜੀ ਹਿੰਦੂ ਹੋਵੇ, ਚਾਹੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ, ਸਮਝੋ ਉਸਦੇ ਵਿਚ ਪੂਰੋ ਦੀ ਰੂਹ ਟਿਕਾਣੇ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਲਾਗੀ ਚੱਲ ਪਈ ਤੇ ਸੜਕ ਉੱਤੇ ਧੂੜ ਖਿੱਲਰ ਗਈ।